

Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Malî Kontrolü.

European Financial Control in The Ottoman Empire.

Yazan : Amerika Williams College Profesörlerinden
(Donald C. Blaisdell). **Nakleden :** Mülkiye Mektebi ve
Robert Kolec Muallimlerinden: **HAZIM ATIF**

— Geçen sayıdan devam ve son —

Avrupa devletlerini emperyalist inkişafıya sevkeden iktisadî âmiller arasında mevzuumuz noktaî nazarından, en mühimmi « sermaye fazlası » idi. Sınai teşebbüslerden husule gelen sermayeleri âdeta meşbu addolunan bir sahada kârlı olarak işletmek çok müşkülleşmişti. Avrupadaki müşabih teşebbüslerde sermayenin temin ettiği yüzde iki veya üç kârdan fazla kazanmak arzusunda bulunan Fransız sermayedarları, İngiliz sermayedarlarının siyasetini takip ederek Osmanlı Hükûmetine ikraz suretile kâr teminini düşündüler. Aynı arzu ile İngiliz müteşebbisleri de liman inşaatına ve Türk madenlerini işletmeğe başladılar.

On dokuzuncu asrın son senelerinde meydana çıkan ve Deutsche Bank ın idaresinde bulunan, kuvvetli bir Alman grubu Bağdat demiryolunu inşaya teşebbüs ve mühim bir kısmında da muvaffak oldu. Bu teşebbüsle beraber, memlekete mektepler, fabrikalar, hastahaneler, limanlar yani emperyalist inkişafın bütün levazımı da beraber geldi. Alman müteşebbislerinin, mühendislerinin, fabrikacılarının ve kültürcülerinin gelmesi bütün yakın şarktaki iktisadî faaliyeti artırdı.

Fransa başta gidiyor

1890 danberi Fransa haricî siyasetinin iki esaslı prensipi, evvelâ Fransada yapılan ecnebi istikrazlarının hükûmet tarafından kontrolü ve saniyen

hususî menafîle millî menafîin daima ahenktar olduğu hakkında mütemadiyen artan bir kanaattî. O tarihten beri « üçüncü cümhuriyetin » haricî siyaseti bu esaslardan birincisine kat'iyetle temessük ve diğerinin umumî surette tatbikî şeklinde tezabür eylemiştir. Birinci esas 1880 nizamnamesile tespit olundu. Ödenmeyen ecnebi tahvilâtı yüzünden husule gelen zararlar nazarı dikkate alınarak 6 Şubatta bir emirname neşrolundu. Bunun beşinci maddesi maliye nazırına [2] « Fransada her hangi bir ecnebi istikrazının aktine mümanaat » salâhiyetini veriyordu.

İkinci prensipin mahiyeti ve Fransız siyaset adamları tarafından nasıl umumiyetle kabul edildiği bir çok taraftarlarının sözlerinden anlaşılabilir. Portekiz demiryolu tahvilâtının sebep olduğu müşkilât münasebetile Casimir - Periers 1894 de hükûmetin bu husustaki noktai nazarını izah fırsatını elde etmiş ve hey'eûi vükelâ reisi sıfatile ayan meclisinde beyanatta bulunarak « haricî siyasette hükûmet yalnız Fransanın şerefini değil belki Fransa tebaasının menafîini de müdafaa etmelidir. Hükûmet bu iki vazife-

[2] The Economist, Londra 1913 s. 334, G.W. Edwards ın Investing in Foreign Securities, (New-York), s. 474, nam eserinde nakledilmiştir. Müellifler, bu emirnamenin ecnebi hükûmet tahvilâtına da şamil olup olmadığı noktasında ayrılmışlardır. Meselâ: H.Becker, Enprunts d'Etats étrangers en France, (Paris, 1880), nam eserinin 27 inci sahifesinde, hükûmet tahvilâtına şamil olmadığı fikrindedir. Bu noktai nazara Saint Maurice de iştirak eylemektedir. Les instrumens modernes de la politique étrangère (iki cilt, Paris 1912). Fakat N.Politis 1897 de yazdığı (Les emprunts d'états en droit international) namındaki eserinde emirnamenin ecnebi hükûmetler istikrazatına şamil olduğunu söylemektedir ki tatbikat ta bu noktai nazarı teyit etmiştir. 1880 Emirnamesi uzun teşebbüsât neticesi olarak neşrolunmuştu. 24 Kânunusani 1877 de Fransa Meclisi Mebuasanı, 1852den beri Fransada yapılan ecnebi istikrazları hakkında tetkikat yapmak üzere bir komisyon teşkiline karar vermişti. Bu komisyonun azaları seçilmiş ve fakat meclisin erken tatil etmesi yüzünden ve diğer bazı espaptan dolayı rapor verilememişti. Belki de bu komisyonun faaliyete geçememesine İngiltere Avam Kamarasının bu mahiyette teşkil ettiği komitanın 1875 de verdiği rapor da âmil olmuştu. İngiliz Komitası bu raporunda : « bu gibi hataların tekerrür etmemesi için en iyi çarenin kanun yapmaktan ziyade halkın vaziyet hakkında tenvirinden ibaret olduğu », kanaatını izhar eylemişti. Becker in yukarda ismi geçen eseri. s. 66. Journal Officiel, Débats Parlementaires Chambre des Députés in 24 Kânunusani 1877 tarihli nüshasına da bakınız.

yi ifadan hiç bir zaman farig olmayacaktır" [3] demişti. Ayan meclisi bu beyanatı tasvip etti.

1901 de Fransa hükümeti, tebaasından birinin Osmanlı Hükümetinden olan alacaklarını tahsil için Midilli gümrüklerini işgal ettirdiği zaman Hariciye Nazırı M. Delcassé şu beyanatta bulundu: "Vazifelerini tam anlayan bir hükümet iktisadî menafinin gittikçe ehemmiyet kespdiğine dikkat eder... Üç sene evvel Fransa haricî siyasetini elime aldığımdan beri... vatandaşlarımın maddî menfaatlerini memleketin manevî menfaatleri derecesinde müdafaa ettim,, Meclis 77 reye karşı 305 reyle hükümetin siyasetini ve nazırın beyanatını tasvip etti [4].

Altı sene sonra ikinci Lahey Konferansı arifesinde hariciye nazırı M. Pichon bu konferanstaki Fransız delegelerine verdiği talimatta Fransa hükümetinin siyasetini izah eyledi ve Fransız tebaasının Fransa hudutları haricinde yatırdıkları bütün paraları hükümetin himaye etmesi istenemeyeceğini ve fakat muhtelif vaziyetlerin muhtelif sureti hallere ihtiyaç göstereceğini söyledi. Lâkin sonunda "beynelmilel münasebatta malî iddiaları bilhassa bu iddialar muahedatın tatbikında gayrı kabili ret hukuka ve vaatlerini ifa etmeyen veya mukavelelerine sadık kalmayan hükümetler tarafından ihlâl edilen ticarî ve sınaî menafie müstenit oldukları zaman, tatmin için zecrî tedbirler kullanmaktan tevekkkiye daima imkân olmadığını,, da ilâve etti [5].

28 Haziran 1909 da M. Pichon nezaret bütçesine müteallik münakaşat esnasında "hariciye nazırı sıfatile, bulduğu yerlerde memleketinin nüfuz vasıtalarından istifade ettiğini,, [6] söyledi. İşte demiryollar, limanlar, madenler ve sanayi bu suretle ecnebi siyaset vasıtaları olurlar! 1926 da Maliye Nazırı M. Caillaux hükümetinin o zamanki siyasetini pek serbestçe izah etti ve dedi ki: «Fransa Türkiyeye, sırf itimat üzerine değil gümrükleri karşılık tutarak ikrazatta bulunmuştu. Bu paraya tahvili kabil bir karşılıktı.

[3] Deville in yukarda mezkûr eserinde nakledilmiştir. s. 49.

[4] Journal Officiel. Débats Parlementaires, Chambre des Députés. 4 Teşrinisani 1901. s. 2025. Bu hadiseden kitabın yukarısında da bahsedilmiştir.

[5] Journal Officiel, Débats Parlementaires Chambrue des Députés. 7 Haziran 1907, s. 1230.

[6] Aynı eser 28 Kânunuevvel 1909.

Gümrükleri işgal etmezsek varidatı nasıl alabilirdik ? » [7]

Fransız matbuatı naklettiğimiz bu sözlerin ifade ettiği siyaseti muvafık buluyordu. Matbuat yukarda zikrettiğimiz 1901 Türk - Fransız hâdisesinin netayicini Fransız hukuk ve menafiinin teyit ve takviyesi addetti. Mamafi hükûmetin müracaat ettiği bazı müfrit tedbirler az çok tenkide uğradı [8]. muharrirlerden Reynaud Lacroze diyordu ki: « Bu nümayişi bahri padişah

[7] Le Temps gazetesinin 10 Temmuz 1926 tarihli nushası. Daha 1881 de Fransız hâmilllerinden mürekkep bir grup 1881 müzakeratında M. Valfrey in temsil ettiği bir gurupla iştirak hususunda gösterdikleri muhalefetten « menafii milliye » mülâhazasıyla vazgeçmişlerdi. Binnetice bu birinci gurubun menafii de M. Valfrey tarafından müdafaa olunmuştu. 1881 komisyonunun zabıtları s. 52.

[8] Times, Daily News, Fremdenblatt, Gazette de Francfort gazetelerinin 6 - 14 Teşrinisani 1901 tarihli; Le Temps in 13 Teşrinisani 1901; L'asie Française in Eylül 1901, s. 232; Teşrinievvel 1901 ss. 306-7, Teşrinisani 1901 ss. 319-22. Lorando ve Tubini alacaklarından talep olunan ve fahiş olduğu iddia edilen faiz hakkında Moncharville in (Revue Général de Droit International) mecmuasında, cilt IX (1902) « 1901 Türk - Fransız ihtilâfı » serlevhası altındaki makalesinde lehdar ve Leroy - Beaulieu in L'Economiste Français, cilt II (Teşrinievvel 1901) s. 491, mecmuasında «yüzde dokuz»serlevhalı makalesinde aleyhtar mutalealar vardır. Bu hâdis Fransa ile Türkiye arasında mevcut dört ihtilâflı meselenin halli için Fransanın yaptığı müteaddit teşebbüslerin en kuvvetlisi idi. Bu ihtilâflı meseleler şunlardı: İstanbul Liman Şirketinin vaziyeti, Lorando ve Tubini nin alacakları, Adapazardaki bir Fransız irva ve iska şirketinin matalibi. Fransız matalibi, Midilli gümrüklerinin işgali, nakti matalibatı tediye kâfi gümrük senedatının zaptı ve diğer iddiaları tatmin eden emirnamele rin Fransa sefaretine teslimi ile tatmin edilmiş oldu. 22 Ağustos ile 11 Teşrinisani 1901 arasında Fransa - Türkiye münasebatı münkati idi. Yalnız Fransız tebeasının sermayesi değil belki Fransanın şerefi de mevzuubahisti. M. Delcassé, Fransız sefiri M. Constans a yazdığı bir mektupta diyordu ki : « Elyevm, bedeli münakaşa edilmekte olan, Rıhtım Şirketinin (Osmanlı hükûmeti tarafından) satın alınması, kumpanyanın hükûmetin müdahalesi olmadan halledebileceği nakti bir mesele değil, belki Fransanın İstanbuldaki vaziyetini alâkadar eden tamamilen başka mahiyette bir meseledir.... Rıhtım kumpanyasının haklarından mahrum edilmesinin Fransız şerefine ne büyük bir darbe teşkil edeceğini ilk taktir eden siz oldunuz. » 1886 da Alman konsolosunun 1875 tenberi Almanlara tediyesi lâzım gelen bütün paraların verildiği söylenmesi, İngiliz ve Avusturyalıların

üzerinde büyük bir tesir yaptı. Omuzlarına yüklenen ecnebî nüfuzunu silkip atmağı ve seleflerinin her türlü mecnunane hareketlerine müsait olan idarî istiklâli tekrar elde etmeğı düşünmüş olsa bile bu ciddi hareket karşısında, umuru maliyesini ıslah hususunda ecnebinin hizmetinden istifade etmenin daha basiretkâr olduğunu anlamıştır » [9]. Meşhur muktesitlerden Paul Leroy - Beaulieu dahi « tebeası tarafından başka bir devlete karşı müdahalesi talep olunan bir hükûmetin bunları zarardan himaye eylemesi lâzım olduğu » [10] fikrinde idi.

Fransa hukuku düvel âlimlerinden H. Imbert ise bu nazariyeyi şu şekilde izah ediyordu : « Yeni devletler tebealarının ecnebî hükûmetlerine yaptıkları ikrazları (siyaseti hariciyenin) faideli bir vasıtası telâkki eylemektedirler. Bunların mukrizleri müşterek menfaat için icap eden tariklere sevka çalıştıkları görülüyor. Bu maksadı elde etmek için istikrazlara takaddüm eden müzakerata az çok gayrı resmî bir surette müdahale ediyorlar. Bu tahvilâtı satın alanların muvaffakiyetlerini temin için, muzaharetlerini ve bazan da itibarlarını ilâve ediyorlar. Hülâsa, istikrazatı ecnebîyeyi, müstemlekelerinin inkişafı, siyaseti hariciyeleri, (arazi) taksimi ve (iktisadî) nüfuz için birer vasıta olarak kullanıyorlar » [11].

Diğer bir müellif geri memleketlerdeki malî kontrolden bahsederken şu fikri dermiyan eylemektedir : « milletler arasındaki hukuk müsavatı artık kalmamış, bunun yerine tacir ve müşteri münasebatı kaim olmuştur. Devlet manzumeleri teşekkül ediyor ve zayıflar yıldızların etrafındaki peykler gibi kuvvetlilerin mahreki etrafında dolaşıyorlar. Kontrol edenle kontrol olunan arasında malî rabıtalara lüzumu zahir olunca

da bu gibi alacaklarını tahsil etmiş olduklarını zannetmesi de naktî mutalebat hususunda Fransız izzeti nefsinde rencide ediyordu. Türkiyenin bida-yette Fransanın taleplerini kabul etmemesi Fransız kabinesinin bazı yeni mutalebat serdetmesine sebep oldu. Böylece Babıâli Fransayı Midilli gümrüklerini işgale sevk etmiş ve Türkiyedeki Fransız papas ve lâyük mekteplerini tanımağa, bunlardan bazılarının tamir ve tevsiine müsaade etmeğe ve Gildani patrikliğine ferman vermeğe mecbur olmuştu. Livre Jaune, Affaires de Turquie (1900-1) .

[9] Reynaud Lacroze ın yukarda mezkûr eseri ss. 95-8.

[10] Leroy - Beaulieu in yukarda mezkûr makalesi. Fakat bu muharrir bndan daha ileriye gidilmesini tavsiye etmiyordu. Aynı makalede Fransız-Türk meselesi aleyhindeki tenkidine bakınız.

[11] H. Imbert in yukarda mezkûr eseri s. 8.

maddî menafî malî vasayete iştiraki şayanı arzu gösteriyor. Bu sebeplerdir ki cihanşümül bir siyasete malik olan devletler (malî nüfuzda) mütefevvik bir rakibin eline geçmemesi için bütün malî kontrollara müdahaleye çalışıyorlar » [12] .

Bu mutaleata göre Osmanlı imparatorluğunun Avrupa devletlerinin peyki olduğu, menabii tabiiyesini inkişaf ettirmek için bunların malî muavenetlerine muhtaç bulunduğu ve Osmanlı DüyunuUmumiye İdaresi Meclisinin de muhtelif devletlerin nüfuzlarını tevzin eden bir kuvvet olduğu anlaşılır.

Alacakları istifa için devletlerin komşularının işlerine müdahale eylemelerinin bazı şart dahilinde muvafık olduğu kabul edilmekle beraber bu gibi fırsatlardan daha ileri gitmek için istifade etmek taraftarları da vardır.

1912 de *Les instruments modernes de la politique étrangère* «Siyaseti hariciyenin yeni vasıtaları » namıyla mufassal bir kitap neşrolundu. Bu eserde malî emperyalizm nazariyesi tafsil olunuyor. Müellif « Count St. Maurice » bir istikrazın borsaya kabulü muamelesindeki ehemmiyete nazarı dikkati celp ederek bunun « hariciye nazırı için yeni istikraza iştirakleri mukabilinde vatandaşları lehine ticarî ve siyasi menafî temin edecek bir an » olduğunu zikrediyor. Bir istikraz mukabilinde gösterilen teminattan (meselâ müstakriz devletin imzası, gümrükler, imtiyazat ve inhisarlar gibi) istifade olunursa « iktisadî himayeyi siyasi bir himaye takip eder ve müstakriz devlet nihayet alacaklılarının şikâri olur. İşte büyük devletlerin yeni fütühatı bu suretle ihzar olunmaktadır. »

Filhakika bu müellifin fikrine göre « (menafii maliyeyi himaye için) müdahale aynı zamanda hem Fransanın hem de tebeasının menafiiini temin etmelidir. Müdahale vatandaşlar için bir istikraz mukavelesinin icrasını temin eden bir müeyyide olmalı Fransa için de müstakriz memlekette sınaî ve ticarî menafî elde etmek veya mahallî idareyi ele almak için bir fırsat teşkil etmelidir » [13] .

[12] Deville in yukarda mezkûr eseri s. 79.

[13] Saint Maurice in yukarda mezkûr eseri. ss. 4, 89, 15, 19. Bu müellif bilhassa Türkiyeden bahsettiği diğer bir yerde diyor ki : « Bu kadar zamanda Şarkta Fransız nüfuzunu temin eden dinî himaye yerine malî bir himaye kaim olmuştur. » Aynı eserin ikinci cildinde mukaddime, s. VIII. *Revue des deux Mondes* un 1 Teşrinievvel 1910 tarihli nushasında

1908-9de Genç Türklerin tesis ettiği meşrutî hükümdarlık idaresinin mali tarihi bu nazariyenin nasıl tatbik edildiğine bir misaldir. 1910 senesi yazında Osmanlı Maliye Nazırı bir istikraz müzakeratında bulunmak üzere Parise gitmişti. Fransız maliyünü ile yaptığı ilk müzakerat neticesiz kaldı. Fakat nihayet Paristeki Crédit Mobilier ile bir mukavele akdetti. Bu noktada Fransa hükümeti müdahale ederek Maliye Nazaretinin istikrazın Paris borsasına kabulüne müsaade edebilmesi için dört şart dermiyan etti. Bunlar da : « İstikraz için hakikî teminat » gösterilecek, yeniden bütçe açıkları hasıl olmaması için bazı ıslahat yapılacak, eğer bu istikraz ile ecnebi memleketlerinden mal alınacaksa Fransaya bir hisse ayrılacak, uzun zamandanberi devam eden bir ihtilâf halledilecekti. Bu ihtilâf ta Babıâlinin Türkiyede oturan Cezair ve Tunusluları Osmanlı tebeası addetmesinden çıkıyordu. Bunlar badema Fransız tabiiyetinde olarak tanılacaklardı.

İki malî şarttan ikincisi esasen, maliyenin ıslahı için Türk hükümeti tarafından İstanbula çağrılan meşhur Fransız maliye mütehassıslarından M. Charles Laurent in hazırladığı usulü muhasebenin tatbikini mutazammin bir proje de dahildi. Hükümetçe tasvip edilen bu proje Meclisi Mebusana arzedilmiş ve reddolunmuştu. Binaenaleyh Maliye Nazırı Fransız matalibinden ikincisini kabul edecek bir mevkide değildi. Maliye Nazırı, diğer şartı de kabul etmek istemiyordu. Fransanın Türk maliyesi üzerinde tesis edeceği mürakabe derecesi hakkında hiç bir itilâf hasıl olamıyordu. Maliye Nazırı, biri Maliye Nazaretinde sarfiyata nazaret etmek, diğeri de Divanı Muhasebat riyasetini ifa eylemek üzere iki Fransızın Türk ve Fransız hükümetleri tarafından müştereken intihabını teklif etti. Fransız hükümeti bu teklifi kabul etti; fakat bu iki memurun salâhiyetlerinin kat'iyetle tesbitini şart koydu. Çünkü aksi taktirde icra edecekleri mürakabe hakiki değil surî olacaktı. Fransanın dermiyan eylediği şart Türk hükümetince gayrı kabili kabuldü. Binaenaleyh müzakerat inkıtaa uğradı ve tekrar başlamadı. Türkler Fransız matalibinin Türkiyeyi Fransanın vasayeti maliyesine sokmak demek olduğunu ve binaenaleyh hiç bir suretle kabul edilemeyeceğini iddia ediyorlardı [14] .

ss. 715 - 20 de F. Charmes in ve aynı mecmuanın 15 Şubat 1911 tarihli nushasında ss. 405-6 da René Pinon un « Aurupa ve Genç Türkiye » serlevhalı makalelerine müracaat.

[14] Delaygue in yukarda zikredilen eseri s. 269 ve müteakıp sahifeler.

Siyasetle maliyenin birleştiğini gösterir bundan daha iyi bir misal bulmak güçtür. Yüksek malî ve siyasi mahfillerde hâkim olan zihniyeti göstermesi itibarile de pek şayanı dikkattir.

Fransız Hükûmetinin istikraza müdahalesine karşı yapılan itirazlara ce-

Bu istikrazı bilâhara bir Avusturya-Alman sendikası deruhte etti. Earlein eserinde s. 224-6 ve Moon in eserinde s. 256 ya bakınız. Paristeki müzakeratın inkıtaı hakkında Times gazetesi 20 Teşrinievvel 1910 tarihli nüshasında: "Türk maliye nazırının Fransız tekliflerine karşı muhalefeti kabili izah değildir. Fransanın, Türkiyedeki malî alâkası dolayısile, Türkiye Fransız sermayedarlarına olan borcunu çoğaltmak istediği zaman, sözünü dinletmesi bir vazifedir. Ancak istikraz hasilinin mühim bir kısmının umuru nafiade kullanılması hususunda ısrar etmektedir ki Fransa, Türk maliyesini düzeltmeği ümit edebilir. Fransanın Türkiyede ne derecede büyük menafie malik olduğu düşünülürse Fransız şartlarının çok ağır olmadığı anlaşılır,,. L'Economiste Européen in Londra muhabiri 4 Teşrinisani 1910 tarihli nüshasında, s. 430, diyor ki: "İngiliz matbuatı bu mes'elede Fransanın takip ettiği siyaseti müttefikan tasvip etmektedirler. . . ." Fransız matbuatının noktai nazarı da Times in ki gibi idi. Le Temps 25 Teşrinievvel tarihli nüshasında: "Fransa, sermayedarlarının mazideki, haldeki ve istikbaldeki menafiini müdafaaya mecburdur. Hükûmetin tarzı harketi şayanı taktirdir. M. Briand la hemfikir olan M. Pichon ve Cochery, meşru ve fakat hususî menfaatlerin müdafaasına hiç bir suretle müdahale etmeksizin mes'ele ile ancak milli noktai nazardan alâkadar olmuşlardır. Bu 150 milyoluk istikrazın istikbalde menafiimizi himaye vesaitinden bizi tecrit etmesine mani olmağa çalışmışlardır. Bu müdebbirane ve fevkalâde bir siyasettir. Millet bunun için kendilerine medyunu şükran olmalıdır,, diyordu. Aynı gazetenin 24 Temmuz, 21 ve 26 Eylül nüshalarına da bakınız. Fakat mali muharririn noktai nazarı başka idi. Bazı şerait altında hükûmetin bankerlere gayrı resmî vesayada bulunabileceğini kabul etmekle beraber "hükûmetin müstakriz ecnebi devletlerle doğrudan doğruya müzakeratı idare etmesini istemek bunun vazifesini ve mes'uliyetlerinin hududunu anlamamak demek olduğunu,, söylüyor ve ilâve ediyordu: "Filhakika müdahale milli sermayeye karşı tehlikeli bir vaziyet almağa münce olur, çünkü alelâde sermayedarlar bu gibi işlerde resmî müdahaleyi kefalet addedebilirler ve lüzumu halinde bu kefaleti ileri sürebilirler,, aynı gazetenin 23 Teşrinievvel 1910 tarihli nüshası. Fransız ticaret nazırı M. Cruppi Le Temps in 30 Teşrinievvel 1910 tarihli nüshasında ve Viyana muhabiri sıfatile çok şayanı dikkat mütaleatta bulunmaktadır. Charmes in ve Pinon in eserlerine bakınız. L'Asie Franceise bile, M. Pichon ve Cochery nin, Osmanlı maliyesinin Osmanlı Bankası tarafından ıslahı şartile istikraza muvafakat et-

vaben : “ Eğer Türkler ecnebi bir memleketin sermayesini kullanmak istiyorlarsa bu sermayenin sureti sarfı hakkındaki meşru teklifleri kabule hazır olmalıdırlar ,, deniliyordu [15].

İktisadi hulûl vasıtları

Osmanlı İmparatorluğundaki karışık vaziyete emperyalist fikirlerin zerki burasını sermaye yatırmak ve spekülasyon yapmak için kârlı bir saha olmaktan çıkardı ve beynelmilel rekabet meydanına tahvil eyledi. Şüphesiz Garbi Avrupanın emperyalist olmasından evvel de Türkiye, devlete ikrazatta bulunmak veya demiryolları yapmak üzere müracaat eden muhtelif devletlere mensup müteşebbisler arasında şiddetli tahavvül eden bir mücadeleye sahne oluyordu. Fakat bu teşebbüsler şahsi idi ; en ziyade devlet tahvilâtı tercih olunuyordu ; Türkiyede garptekilere müşabih sanayi tesisi için umumî bir fikir mevcut değildi. Sinaî müessesat ve demiryolları senedatı hükümet tahvilâtı kadar mühim değildi. Devlet tahvilâtı ikrazata iştirak etmek isteyen bütün milletler mensubinine kâfi derecede kâr temin ediyordu. Bundan başka bir istikrazı üzerine alamamak veya demiryolu imtiyazı elde edememek şerefi milliyi rencide eder bir şey addolunmuyor-

memelerini muvafık bulmakta ve “ bunlar [Cochery ve Pichon] esasen o müesseseye, basiretin müsaade ettiğinden pek fazla hizmetlerde bulunmuşlardır » demektedir. Teşrinievvel 1910 s. 415. Aynı mecmuanın Ağustos ve Eylül nüshalarına da bakınız.

[15] — “ Devletin vazifesi evvelâ Fransız sermayesinin ziyaa uğramasını saniyen bizim veya dostlarımızın menfaatlerine muğayir siyasi veya askerî maksatlar için kullanılmamalarını temin etmektir... Fransız sermayesi kuvvet ve kudretimizin bir unsurudur ve [harici] siyasetimize muvafık bir tarzda kullanılmalıdır,, . Pinon. Bununla İttihat ve Tarakki Merkezi Umumisinin fırkanın umumi kongresına verdiği 28 Eylül 1916 tarihli rapordan alınan şu parçayı mukayese ediniz : “ Her istikrazdan sonra Fransa siyasi veya mali bir menfaat koparmağa çalışıyoreu. Nufuzundan vazgeçmek istemediğinden, kendisine mıntikai nufuz olmak üzere ayırdığı Suriye ve Filistinde harsî teşkilâtını mütemadiyen artırıyor. Bu müessesatta Fransa Fransız lisanını tamime ve o tarafları Fransızlaştırmağa çalıştı ve yerli halkı yanlış vaatlerle iğfal ederek oralarının asayişini ihlâl eyledi ,, Mandelstam ın Le sort de L'Empire Otoman (Paris, 1917) nam eserinde zikrolunmuştur.

du; malî rekabet yalnız alâkadar müessesat arasında ceriyan ediyordu. Sınai inkişaf lar halâ bu mahiyeti muhafaza ediyor ve her hangi bir grubun muvaffakiyetsizliği halinde milli şeref mevzuubahs olmuyordu.

Yeni emperyalizm devri başladığı zaman yani takriben 1880 senelerinde, bu nazariyenin müfrit taraftarları Türkiyede esasen mevcut bir çok vasıtalar dan bu hususta büyük istifadeler temin edilebileceğini anladılar. Osmanlı Bankası bu vasıtalar dan biriydi. Bu banka 1856 da İngiltere kanunlarına göre ve Londra bankerlerinden mürekkep bir gurup tarafından tesis olunmuştu. Her ne kadar bidayeti teessüsünden beri Osmanlı hükûmetine ikrazatta bulunmakla meşgul olmuş idiyse de teşekkülü itibariyle hiç bir suretle bir Osmanlı devlet bankası değildi. Fakat bu müeseese vasıtasıyla memlekete Garbın malî usullerini ithal için yapılan teşebbüsler Osmanlı hükûmetinin bu zamanlarda uğradığı malî müşkülâta mâni olmadı. 1860 Mirés istikrazından [16] sonra mühim mevki işgal eden bazı erkânı hükûmetin teşebbüsü üzerine banka yeniden teşekkül etti. İlk müessisleri olan İngiliz gurubuna Fransanın malî âleminde tanınmış bir kaç mühim şahsiyet iltihak eyledi. Osmanlı hükûmetinden bir ferman alındı; bu ferman mucibince altın ihtiyat mukabilinde banknot ihracı imtiyazı bu bankaya veriliyordu; banka İstanbul ve civarı için hükûmetin tahsilât ve tediyyatını da idare edecekti.

Bundan sonraki senelerde Osmanlı bankası Türkiyenin bir çok mühim şehir ve kasabalarında şubeler açtı. 1875 te banka, şubeleri bulunduğu yerlerde de hükûmetin bankerliğini yapmak salâhiyetini aldı [17].

1856 nizamnamesine göre bankanın idaresi tamamiyle İngilizlerden mürekkep bir heyetin elinde idi. Fakat 1863 te yeniden teşekkülü üzerine müşterek bir İngiliz-Fransız idare heyeti vücade getirildi. Bu heyetteki yirmi âzadan onu Fransızdı ve Pariste ikamet ediyordu; mütebakisi de İngilizdi ve Londrada oturuyorlardı. Bir müddet mesuliyet ve idare hususundaki bu müsavat hakikî idi ve 1863 fermanında da bu hususa dair taidilât yapılmadı; fakat bilâhara, İngilizlerin elinde buludan hisse senetlerinden bir çoğu Fransızların eline geçti. Bundan sonra bile banka sureta

[16] Yukarda bu bahse dair fasla bakınız.

[17] Mühim olan bu 1875 fermanının metni Parliamentary Papers c. 1210 (1875) de bulunur. 4 Teşrinisani 1874 tarihli Times gazetesinde bu mukavelenin tenkidi vardır.

her iki gurup müdiranının müşterek idaresi altında idi. Halbuki hisse senetlerinin İngilizlerden Fransızlara geçmesi, bankanın idaresinde de Fransızlara tefevvuk temin eyledi. Banka, Londra ve Paris komiteleri vasıtasıyla, Osmanlı hazinesinin harice yapacağı tediyata tavassut ediyordu. Osmanlı tahvilâtının asıl mühim kısmı Fransızların elinde bulunduğundan[18] bu gibi muamelâta Paris merkezi Londradakinden daha ziyade ehemmiyeti haizdi. Gerek bu keyfiyet ve gerek hisse senetlerinin ekseriyetinin Fransızlarda bulunması müesseseye daha ziyade bir Fransız müessesesi mahiyetini veriyordu [19].

Osmanlı Bankasının 1890 dan evvel ve sonraki faaliyet sahasının mukayesesi bu tarihten sonra Türkiyede iktisadî bir âmil olmak itibariyle ehemmiyetinin pek ziyade arttığını gösterir. Bankanın teessüsünden itibaren ilk otuz beş sene zarfındaki faaliyeti hemen tamamen hükûmetle olan muamelâtan ibaretti. Pek az ticarî muamelâta girişiyordu; menafii umumiyeye işleriyle de o kadar alâkadar değildi. Zamanın haleti ruhiyesiyle ahenktar olarak ve belki de idaresinde Fransız nüfuzunun gittikçe artması dolayısıyla bankanın muamelâtı on dokuzuncu asrın son on senesinde mühim bir surette tenevvü ve inkişaf eyledi.

1884 te Osmanlı Bankası biri Alman ve diğeri Avusturyalı iki gurupla birleşerek Düyunumumiyeden tütün inhisarını almıştı[20]. Yine bankanın muzaheretiyile, Türkiyenin en mühim kömür mıntakası olan Ereğli madenlerinin işletilmesi bir Fransız şirketine verilmişti. Banka Türkiyedeki en mühim üç Fransız demiryolunun — Şam-Hama, İzmir-Kasaba ve Selânik-İstanbul iltisak hatları— idare meclislerinde müdiranından birini bulundurmak suretiyle temsil olunuyordu. 1889 da Osmanlı Bankası İzmir - Kasaba demiryol şirketiyle müştereken teşekkül edecek Bağdat demiryolu şirketi sermayesine bankanın sureti iştiraki hakkında Deutsche Bank la ve Anadolu demiryolu şirketiyle bir itilât akdetti.

[18] 1885 te tahvilâtın Fransızların elinde ancak yüzde kırk varken 1914 te bu miktar yüzde 58 e balığ olmuştu. 17 Şubat 1902 tarihli zaat. Poulgy ve Annex s. 160.

[19] İdarededeki zahiri müsavetg erek banka ve gerek alâkadar olduğu müesset tarafından Fransız tefevvukunun mevcut olmadığına delil olarak kullanılır. Mamafî, Türkiyede Londra veya Paris komitelerinden hangisinin daha nüfuzlu olduğu hakkında tereddüt olunmıyordu. Fransa ve İngilterede ne kadar hisse senedi bulunduğuna dair erkam yoktur.

[20] Yukarda VI ıncı baba bakınız.

Osmanlı Bankası, Osmanlı İmparatorluğunda demiryolu inşaatı için nüfuz mıntakalarını tesbit ve Fransız ve Alman demiryollarıyla müessesatı maliyesi arasında mevcut ihtilâfları halleden 15 Şubat 1915 tarihli Fransız Alman itilâfının müzakeratında da mühim bir rol oynadı.

Hapten evvelki Türkiyenin en mühim üç limanından ikisinin — İstanbul ve Beyrut — liman ve rıhtımları, teessüslerinde Osmanlı Bankasının pek mühim rol oynadığı şirketlerin elinde idi. Aynı suretle, İstanbul su, tramvay ve elektrik şirketlerinin idare heyetleri Osmanlı Bankası meclisi idaresi azalarından teşekkül etmişti [21].

Osmanlı Bankasının nüfuz itibariyle rakibi olan yegâne müessese, merkezi Berlinde bulunan, Deutsche Banktı. Osmanlı Bankasının menafii umumiye sahasında faaliyete girişmesi 1888 de Deutsche Bankın mümessili Dr. Alfred Kaulla ya ilk Alman demiryolu imtiyazı verilmesiyle hemen aynı zamanda vukubuldu. Osmanlı İmparatorluğunda ecnebi iktisadi nüfuzunun inkişafında bu iki müesseseden hangisinin daha müessir olacağını istikbal gösterecekti. Malî sahada imtiyazlı bir mevki işgal etmesine rağmen Osmanlı Bankası Alman rakibin gösterdiği teşebbüs ve faaliyetten müteessir oluyordu [22].

[21] Bu malûmatın mühim bir kısmı 1919 Temmuzunda «Osmanlı İmparatorluğunda Fransız menafii » gurubu için Osmanlı Bankası tarafından hazırlanan « Osmanlı İmparatorluğunda Fransanın malî menafii » unvanlı bir broşürden alınmıştır. Bu broşür, Sèvres Muahedesinin tanzimi esnasında propağanda olarak neşredilmişti. Mevzuubahis Fransız grubu, Düyunumumiye Fransız dayinler vekilini intihap eden sendika ile otuz altı muhtelif demiryolu, menafii umumiye şirketleri bankalar ve sair müessesatı sınıyeden mürekkepti. Listenin başında Osmanlı Bankası vardır. Deutsche Bankla 1899 itilâfının müzakeratı ve 1914 mukavelesi için Earle'in eserine bakınız. ss. 59-60 ve 247-52.

[22] Asie Française komitesi Türkiyeyi Fransız sermayesi için imtiyazlı bir saha addediyor ve yeni gelenlerden hoşlanmıyordu. Meselâ 1914 te Ruslar Düyunumumiyede temsil edilmek istedikleri ve Almanlar da buna muvafakat için muavazat talebinde buldukları zaman bu komite şöyle demişti : « Bu, Almanların vaziyetlerini takviye hususunda her fırsattan nasıl istifade ettiklerini, ve Alman kabinesi tarafından o kadar şiddetle müdafaa olunan menafie çok mütefevvik menfaatlere malik ve eskidenberi yerleşmiş olan devletlerin mevkilerini nasıl haleldar eylediklerine yeni bir misaldir » . Haziran 1914.

Haydarpaşa - İzmit hattının işletilmesi ve Ankaraya temdidi için 1888 de Almanlara verilen imtiyazı aynı sene Deutsche Banktan alınan otuz milyon marklık bir istikraz takip etti. 1878 de Ayastafanos Muahedesinin tadiliyle yakın şarktaki İngiliz siyasi gayelerinin husulü üzerine İngiliz mali müessesatı kendi arzularıyla Türkiyeden çekilmişlerdi. Bundan sonra Osmanlı hükûmetine ikrazatta bulunmak, Osmanlı Bankası ve bunun etrafındaki müessesat vasıtasıyla, Fransıyanın adeta inhisarı altına girmişti.

İşte Deutsche Bankın Türkiyeye yaptığı bu ikraz Fransızların bu inhisarına karşı bir hareketti. 1903 imtiyazı ve Almanyada « Bağdat » siyasetinin inkişafı üzerine Deutsche Bankın bütün faaliyeti bu teşebbüs etrafında temerküz eyledi. Fransızların idaresindeki demiryolları mali kudretlerini nasıl Osmanlı Bankasının etrafında toplanan bankalardan alıyorlarsa Almanların teşebbüsleri neticesi yapılan hatlarda kuvvetlerini Deutsche Banktan alıyorlardı. Osmanlı Bankasının muzaheretıyla Fransız müteşebbislerinin inşa ettikleri liman ve rıhtımlara mukabil Deutsche Bankın teşkil eylediği Haydarpaşa Rıhtım Şirketi Bağdat hattının müntehasındaki Haydarpaşa limanını inşa etti.

Deutsche Bank ile Osmanlı Bankası Türkiyede Avrupa iktisadi hulûlünün en mühim vasıtaları idi. Mali muamelât, demiryolu inşaatında gösterilen faaliyet, madenlerin işletilmesi, menafii umumiye imtiyazlı şirketleri ve memleketin mühim limanlarındaki rıhtım ve liman tesisatı ya bunların doğrudan doğruya nazareti altında veya takip ettikleri siyasetin neticesi olarak yapılan işlerdendi.

İktisadi hulûl

Düyunuumumiye idaresi bu teşebbüslerden en mühimleriyle münasebet-tardı. Yukarda, idarenin demiryolu istikrazları münasebetiyle deruhte eylediği vecaipten bahsolundu [23]. Teminatın tahsili hususunda düyunuumumiye memurlarının hakikatte ecnebilerin idaresinde bulunan demiryollarını veya ecnebi bankalarını temsil ettiklerini gördük. Muayyen vilâyetlerdeki muhassas aşarın ihalesinde behemehal bir düyunuumumiye memurunun bulunması şarttı. İhaleye müteallik muamelâta bu memurun rey-i müessir oluyordu. Kendilerine aşar ihale olunan mültezimlerin verdikleri

[23] Yukarda V inci baba bakınız.

senetlerin düyunuumumiye havale edilmiş olmalarından bu memur mes-
uld. İdarenin İstanbul merkezinde vilâyetlerdeki düyunuumumiye memur-
luklarından gelen tahsilât toplanıyor ve malî sene nihayetinde müteaddit
demiryolu řirketlerine veya müessesatı maliyeye devrolunuyordu. Düyunu
umumiyenin bu vazifeyi ifa ederken gayrı faal kalmak istemediđini de
gösterdik. Hkmet aşarın ihalesinde teahhur eder ve varidatı tahsis edi-
len vilâyetleri alâkadar eden idarî bir deđiřiklik yapar veya mevzuubahs
müessesatın erkam ve hesaplarında bir yanlışlık görürse karşısına, Os-
manlı Bankası ve Anadolu demiryolunun arkasından Düyunuumumiye
Meclisi ıkıyordu. Bu Meclisin Deutsche Bankın, Osmanlı Bankasının ve
sair ecnebi malî müessesatının menafiini muhafaza hususunda ibraz ettiği
faaliyet kendisine karşı beslenen itimadı haklı gösteriyordu. Hahikaten
Meclis, Osmanlı İmparatorluğunda ecnebi tebeasına ait menafinin daimi bir
nigehbanı idi.

Meclisin bu tarzı hareketini icap ettiren sebepleri, Meclis azalarının
Düyunuumumiye mesaili haricinde alakadar oldukları işlerde aramalıdır.
On seneden fazla bir müddet İngiliz ve Felemenk dayinler vekili olan
Sir Vincent Caillard, Haydarpaşa - İzmit hatlarının temdidi için 1888 de
verilen imtiyazda Deutsche Bankın mümessili Dr. Kaulla ile mřterekti.

Hkmetin ecnebi demiryollarına ve müessesatı maliyesine tahsis et-
tiđi varidatın tahsilini de Düyunuumumiye Meclisinin deruhte etmesini ilk
teklif eden Sir Vincent ti. İlk İngiliz ve Felemenk dayinler vekili olan
ve 1883 te istifa ederek Sir Vincent Caillard tarafından istihlâf olunan
Sir Edgar Vincent on sene sonra tekrar Düyunuumumiye Meclisine girdi.
Fakat bu defa Osmanlı Bankasının mümessili idi. 1889 da Anadolu demir
yolu şirketi tesis olunduđu zaman Meclis azasından ikisini yani Sir Vin-
cent Caillard ile Herr Goescher bu řirketin idare meclisine intihap olun-
dular. 1903 te Bağdat demiryolu şirketi teessüs ettiği zaman ise Meclis
idaresindeki yirmi yedi azadan dördü Düyunuumumiye Meclisinden seçildi.
Bunlar da : Alman dayinler vekili Dr. Testa, Fransız dayinler vekili
Commandant Berger, Türk dayinler vekili Hamdi Bey ve müdiri umumî
Kont D'Arnoux idi.

Commandant Berger bundan başka, şam - Hama, İzmir - Kasaba, Selâ-
nik - İstanbul iltisak hatları idare meclislerinde haizi nüfuz bir azadı. 1902
de tütün inhisarı ikinci müdürlüğüne intihap olundu. Aynı zamanda da
Dr. Testa da bu inhisar meclisi idaresine aza oldu. 1918 den 1921 e ka-

dar Fransa dayinler vekili bulunan M. Sallandrouze de Lamornaix aynı zamanda hem Tütün İnhisarında mürakip hem de Şam - Hama ve İzmir Kasaba hatlarında meclisi idare azası bulunuyordu.

Sir Adam Blok, İstanbul Liman ve Rıhtım Şirketinde, Türkiye Milli Bankasında meclisi idare azası ve İstanbul İngiliz ticaret odası reisi idi [24].

1909 da Fransız dayinler vekili bulunan M. Arsène Henry Balye - Kara Aydın kurşun ve linyit şirketi meclisi idaresinde azadı; bir zamanlar Düyunuumumiye de dayinler vekili bulunan M. Léon Pissard ta aynı meclisi idarede aza bulunuyordu. M. Henry aynı zamanda İstanbul ve Beyrut Rıhtım Şirketi meclisi idarelerine de dahildi. Osmanlı Bankasını iki defa Mecliste temsil eden M. Steeg de İstanbul Rıhtım Şirketinde aza idi. Şimdiki Fransız dayinler vekili M. de Closier Fransız tahvilât hâmilleri cemiyetinin reisidir. Haydarpaşa - Liman şirketi meclisinde daima Düyunu umumiye Alman dayinler vekili aza olarak bulunuyordu [25].

Osmanlı İmparatorluğundaki ecnebi müessesatın hepsi Düyunu umumiye de temsil edilmediği gibi Düyunuumumiye de bunların hepsi için tahsis olunan bütün teminatı tahsil etmiyordu. Fakat mühim demiryolları ve kuvvetli bankalar meclisi idare azalıkları vasıtasıyla bilvasıta temsil oldukları gibi Deutsche Bank bilvasıta ve Osmanlı Bankası doğrudan doğruya temsil suretiyle daha az ehemmiyeti haiz ecnebi müesssata birer mali mesnet teşkil ediyorlardı. Düyunuumumiye idaresi ecnebi sermayesinin yalnız mali muhafızı beğildi. Belki aynı zamanda da daima harekete amade, Türkiyedeki vaziyetin ince noktalarını tamamiyle anlamış ve ecnebi menafiini himayeye daima hazır hakikî bir ortakı [26].

[24] İşgal eylediği mütenevvi mevkilerden dolayı Commandant Berger için « İstanbulda saltanat sürüyor » deniliyordu. Sir Adam Block ta « Türkiyedeki İngiliz menafiinin daimî sefiri » addolunuyordu. Fazy nin idarei tahririyesinde yazılan « Les Turcs d'aujourd'hui ou le grand karagheuz » (Paris 1898) nam eserinde Osmanlı İmparatorluğunda ileri gelen yerli ve ecnebi zevatın mizahî ve şüphesiz doğru tasvirleri vardır. Bilhassa s. 145 te Sir Edgar Vincent, s. 160 ta Dr. Testa, s. 144 te Sir Vincent Caillard, Marquis Guiceoli, Dr. Lindau, Count d'Arnoux ve s. 98-108 de Hamdi Bey hakkındaki yazıları okuyunuz.

[25] Yukarıya bakınız.

[26] Bundan başka, 1911 de, Meclisteki, İngiliz, Fransız ve Rus nüfuzunun, Türk hükümetinin gümrük resmini yüzde on birden on dörde tezyit hakkındaki talebine muhalif bir tarzda kullanıldığı söylenilmektedir.

Meclisin gayrı resmî vaziyeti

Meclis azalarının aza olmadan evvel buldukları işlerin mahiyeti ve malik oldukları nim resmî noktai nazar, Deutsche Bank ve Osmanlı Bankası ve bunların tevabiile Meclis arasındaki sıkı rabita kadar ehemmiyetlidir. Bu noktaya müellifler pek az ehemmiyet vermişlerdir; fakat muhtelif hükümetlerin Meclisteki dayinler vekillerine gösterdikleri muzaheretle birlikte bu iki keyfiyet Meclisin « nim resmî » mahiyetini kuvvetle ifade etmektedir.

Osmanlı Hükümetinin davetine icabet eden sendikaları temsilen 1881de İstanbulda toplanan ilk heyet tamamile, memleketlerinde hükümet hidematında bulunmuş kimselerden mürekkepti. İngiliz ve Felemenk menafiini temsil eden ve bilâhara Sir unvanını ihraz eleyen Robert Bourke, Privy Council de ve parlamentoda azalık etmiş ve dayinler vekâletini kabul eylediği zaman da İngiltere hariciye nazareti daimî müsteşarlıklarından birini işgal eylemekte bulunmuştu. Bunun gibi Fransız dayinler vekili M.Valfrey evvelce Fransa Hariciye Nazareti umuru siyasiye müdür muavini idi. Avusturya — Macaristan dayinler vekili Baron de Mayr bir zamanlar Avusturya — Macaristan Hükümetinin Vaşington sefaretinde bulunmuştu. Herr Paimker Almanya Hükümeti müşaviri adlisi idi. Pek ehemmiyetsiz olan İtalyan menafiini temsil eden Commandant Mancardi de eski bir meb'us ve İtalyan Düyunumumiyesinin müdiri umumisi idi.

Bil'ahara Meclise dahil olan azalar da resmî hizmetlerde bulunmuş kimselerdi. 1883 ten 1898 e kadar İngiliz ve Felemenk dayinler vekâletinde bulunan Sir Vincent Caillard intihap edildiği zaman genç olmasına rağmen hükümet işlerinde oldukça tecrübe görmüş bulunuyordu. 1879 da Karadağ hudut komisyonunda İngiliz delegesine muavin olarak bulunmuş-

B. De Siebert in *Eutente Diplomacy and the World* (New - York 1921) s. 463 - 4. Bu tezyitten hasıl olan mebalig, Bağdat demiryolunun Bağdattan Basraya doğru temdidi için kullanılacaktı. Meclis zabıtları iddia olunan bu muhalefetten bahsetmemekte ve, hiç olmazsa resmen, Meclisin bu işle meşgul olmadığını göstermektedir. Türk talebi evvelâ İngilterenin resmî muhalefetine uğramış bilâhare 1914 te kabul olunmuştu. Earle in eserine bakınız. s. 111.

tu ; bir sene sonra Sir Beauchamp Seymour heyetinde ataşe idi. İki sene İngiliz istihbarat servisinde bulunduktan sonra Mısır seferinde İngiliz kumandanı maiyyetine tayin olundu ve buradan da Düyunumumiye Meclisine aza intihap olundu. Halefi Major Fitz Gerald Law yalnız iki sene Mecliste kaldı ve bil'ahara istifa ederek Hindistan Meclisi teşriinde maliye azası oldu. 1902 Martında intihap olunan ve bil'ahara Sir unvanını ihraz eden Henry Babington - Smith Londrada hazine memuriyetinde ve bil'ahara Hindistan Valii Umumisi kitabetinde bulunmuş ve 1903 Eylülünde mülki bir memuriyet almak için istifa eylemişti. Sir Henry yi istihlâf eden Sir Adam Block Mecliste azaların hepsinden fazla kalmıştı. 1903 Eylülünde intihap olundu ve harp seneleri müstesna olmak üzere 1928 Şubatına kadar müstemiren Mecliste bulundu. Dayinler vekili intihap olunmazdan evvel Beyrut, Şam ve İstanbul konsolosluklarında bulunmuştu. 1890 da İstanbul konsololuğuna tayin olunmuş, dört sene sonra birinci tercüman derecesine irtika eylemiş ve 1902 de de sefaret başkâtibi olmuştu. Düyunu Umumiye Meclisine, İngiliz ve Felemenk dayinler vekili olarak intihap edildiği zaman bu son memuriyette idi.

Sir Adam Block dan sonra Mecliste en uzun müddet kalan aza, 1887 den 1909 a kadar Fransız dayinler vekâletinde bulunan Commandant Berger idi. İntihap olunmazdan evvel İstanbul Fransız sefaretinde ataşemiliter idi. 1909 da ancak bir kaç ay Fransız dayinler vekâletinde bulunan M. Arsène Henry diploması meslekinde yetişmiş ve 1907 de İsveçe sefir tayin olunmuştu. Bu zatın istifasından sonra dokuz sene Fransız dayinleri M. de la Boulinière temsil eyledi. Bu da Washington, Rio de Janeiro, St. Petersburg da ataşelik, Tangier, Lizbon ve İstanbulda maslahatgüzarlık ve Çetine, Sofya ve Kahirede sefaret gibi memuriyetlerde tecrübe görmüştü. 1918 Teşrinisanisinde sıhhi esbaptan dolayı istifa etti. Yerine intihap olunan Charles Sallandrouze de Lamornaix Fransız maliyunundan ve demiryolları müteşebbislerinden Kont leorge Vitali nin şarkı karipte mümessili idi. 1921 denberi Fransız dayinler vekili Paris sermayedarlarından M. Fernand Closière dir. Bu da Fransız hamilleri cemiyetinde (L'Association Nationale des Porteurs Francais de Valeurs Mobilières) faaliyette bulunmaktadır.

Alman dayinler vekilleri de, hükûmet işlerinde Fransız ve İngiliz arkadaşları kadar tecrübe görmüşlerdi.

İlk Alman Dayinler vekili Herr Primker Muharrem Kararnamesine mün-

cer olan müzakeratta Alman menafiini temsil eylemişti. Halefi, Herr Goescher ise, pek gariptir ki, 1881 Düyunuumumiye müzakeratında Babıâlinin hukuk müşavirliğini yapmıştı.

Bu iki delege ceman yedi sene kadar Mecliste bulundular. Yerlerine gelenlerin her birisi Alman Hükümetinde ifayı hizmet etmiş kimselerdi. Herman Gerlich Düyunuumumiye Meclisine Alman delegesi olarak intihap edildiği zaman Kalkütada konsolostu. Kendisini 1892 de istihlâf eden Dr. Rudolf Lindau Paris Almanya sefaretinde ataşelikte ve Almanya Hariciye Nazareti hukuk müşavirliğinde bulunmuştu. Dr. Lindau 1902 de çekildiği zaman yerine İstanbul Almanya Sefareti Birinci tercümanı Dr. Karl Testa geçti. Dr. Testa'nın 1911 de vefatı üzerine yerine Almanyanın Meksika Sefiri Dr. Charles Bunz intihap olundu. Dr. Bunz Dr. Rudolphe Pritsch i istihlâf etti, bu da Antwerp de canaral konsoloslukta bulunmuştu

1917 de yerine geçen Dr. Johann Zahn bir müddet Alman hariciye nazaretinde hukuk müşavirliği yapmıştı. Görülüyor ki Alman delegelerinin, diplomasi meslekinden intihabı adeta bir anane halini almıştı.

İngiliz ve Felemenk, Fransız ve Alman dayinler vekilleri Kararnamelere dahil düyunu hemen hemen beşte dördünü ve Kararname haricindekilerin daha mühim bir kısmını temsil ediyorlardı. Belki bu keyfiyet delegelerin hükümet işlerinde tecrübe görmüş kimselerden intihap edilmelelerinde âmil olmuştur. Fakat, İtalyan, Avusturya - Macaristan ve Osmanlı delegelerinin temsil eyledikleri ekalliyet te kendilerine vekil olarkak resmî işlerde, aynı derecede behredar kimseler intihap ediyorlardı. 1881 müzakeratında İtalyan mümessili olan Commandant Mancardi on seneden fazla İtalyan dayinler vekilliğinde kaldı. 1894 ten 1905 e kadar bu vazifeyi ifa eden Marquis Guiciccioli nin tecrübesi hükümet hizmetinde elde edilen tecrübe derecesinde görülmüş olacak ki dayinler vekilliğinden istifa ettikten sonra Belgrada, bilâhara Tokyoya sefir oldu.

Avusturya - Mecaristan menafiini 1897 den 1917 ye kadar büyük bir ehliyetle idare eden Chevalier de Janko konsoloslukta bulunmuştu. Selefi de Herwalt ve halefi Kont Wickenburg da hükümet hizmetinde bulunmuşlardı.

Osmanlı delegelerinden en meşhuru ve Mecliste en çok azalık edeni Hamdi Beydi. Ressam, maliyeci, diplomat, asarı atika ve ziraat mutahassısı olan Hamdi Bey 1888 den vefatına yani 1910 a kadar Osmanlı da-

yinler vekilliginde bulundu. Haleflerinden Hüseyin Cahit Bey maruf bir gazeteci ve edip. İttihat ve Tarakki Fırkasının kıymetli bir muzahiri ve Harbî Umumîde Türk - Alman İttifakının hararetli taraftarı idi. Cahit Beyi Cavit Bey takip etti.

Düyunuumumîye Meclisi azalarının yukarda zikrettiğimiz evsafından iki netice istihraç olunabilir: pek az istisna ile, bunlar hükûmetlerinin siyasi memuriyetlerinde ve mes'uliyetli mevkilerde tecrübe görmüşlerdi. Böyle olmıyanlar ise hariçteki teşebbüsatin inkişafında fevkalâde alâkadar ve binetice bu gibi ecnebi müessesatin hükûmetlerce himayesi siyasetine şiddetle taraftar sınıflardan gelen maliyeciler, müteşebbisler veya iş adamları idi. Her halde, Meclis hususî menafiin resmî himayesi tekniğini pek iyi bilen diplomatlar veya bu himayeyi istemek için en tesirli çarelere müracaatı öğrenmiş olan kimselerden mürekkep olacaktı. Bundan başka delegelerden her birinin mensup bulunduğu hükûmetin umumî menafii de mümkün olduğu derecede nazarı dikkate alınacağına itimat olunabilirdi.

Bu şerait göz önünde tutulursa, dayinler vekillerinin intihabında hükûmetlerin gayrı resmî bir surette muvafakatlerinin alınması şayanı hayret görülmez. Bu muvafakat millî sendikaların veya müntehap heyetlerin gösterdikleri namzetler için hükûmetlerin veto hakkına malik olmaları tarzında istimal olunuyordu. Bu husustaki Alman usulü hepsinden fazla şayanı dikkattir ve eski bir masebeka istinat eder. Almanyanın temsil edilmesini faydalı gören Alman hariciye nazırının arzusu üzerine idi ki S. Bleichöder müessesesi 1880 de Osmanlı Hükûmetinin davetine icabet etti ve müşavir Primker i İstanbula gönderdi [27].

Alman sendikasının yegâne azası sıfatile Bleichröder müessesesi 1895e kadar Alman dayinler vekilinin intihabında müstakil kaldı. Maamafi bu esnada Deutsche Bank ın elinde bulunan tahvilât çoğaldığından Bleichröder, Deutsche Bank ve Almanya Hükûmeti arasında Osmanlı Düyunuumumîyesindeki Alman dayinler vekilinin sureti intihabı hakkında hususi bir itilâf aktolundu. Prusya Devlet Bankası namzet gösterecek, Bleichröder müessesesi, gayrı resmî bir surette Deutsche Bank la istişare ettikten

[27] A. Wuarin in "Essai sur les emprunts d'états et la protection des droits des porteurs de fonds étrangers (Cinèvre 1907), namındaki eserinde zikrolunan dava, müddei: Kontes Baumgarten, müddealeyh: Gerson de Bleichröder; Berlin Landesgericht, 2 Şubat 1893.

ve namzetlik her iki müessese tarafından müştereken hariciye nezaretine bildirildikten sonra intihap Bleichröder tarafından yapılacaktı [28]. Bu suretle hükümet gayrı resmî surette intihap üzerinde tesir edebiliyordu.

Prusya Devlet Bankası müdürünün işgal eylediği mühim mevki ve hükümetle daima hali temasta bulunması neticesi olarak hükümetin muvafakati sadece namzetliği tebellug eylemekle ifade olunuyor ve bilâhara Bleichröder müessesesinin intihabı muameleye resmiyet vermekten ibaret kılıyordu. Gösterilen bir namzedin Alman Hükümeti tarafından reddedilip edilmediğini ve ret dolayısıyla bir ihtilâf çıkıp çıkmadığını tespit gayrı mümkündür, 1892 den sonra Alman dayinler vekillerinin, Almanya Hariciye Nazareti daimî memurları veya diplomasî hidematında bulunmuş kimseler arasından intihabından istidlâl olunabilir ki namzedin tayininden evvel dahî hükümetin zımnî bir muvafakati mevcuttu. Muahharan namzedin hariciye nazarutüne arzı sırf bir rasimeden ibaretti [29].

Diğer memleketlerde de buna müşabih şekiller vardı. İngilterede ecnebi tahvilât hamilleri cemiyeti namzet gösteriyor ve hükümet işbu namzetlikten haberdar ediliyordu. Burada hükümetin tebligatı aldığını bildirmekten başka bir şey yapmadığı anlaşılıyor. Fakat işbu cemiyetin meclisi hususî bir kanunla teessüs etmişti. Azaları arasında hükümet erkânından bir kaç bulunuyordu. Bu sebeple intihap edilecek kimsenin hükümetçe şayanı kabul olacak birisi olması imkânı temin ediliyordu. Ekser İngiliz delegelerinin hükümet memurinden seçilmesi de gösteriyor ki intihap hükümetin muvafakatile oluyordu [30].

[28] Müellif bu itilâfın şekli hakkında Berlinde mütehalif fikirlere tesadüf eylemiştir. Deutsche Bank tan Dr. Weigelt ve Bleichröder müessesesinden Dr. Breslauer bu itilâfın tahrirî olduğunu söyledikleri halde hariciye nazareti memurlarından Dr. Ziemcke şifahî olduğu fikrinde idi. Bu iki fikirden hangisinin doğru olduğunu anlamak mümkün olmadı. Şekli ne olursa olsun itilâfın mevcudiyeti hakkında hiç bir şüphe yoktur.

[29] Dr. Breslauer tayini siyasî bir muamele addediyor. Halbuki Dr. Ziemcke bu fikirde değildir. Harpte Düyunuumumiye Meclisi Kâtibi umumîliğinde bulunan Alman Sanayi Bankası memurlarından Dr. Boetzkes bu intihapta siyasî bir mahiyet bulunduğu mütalâasında idi. Umumiyetle Alman Hükümetinin ancak şarkı karipteki Alman siyasetine taraftar kimselerin intihabile alâkadar olduğu anlaşılıyor. İntihabat bu mütalâayı teyit eder görünüyor.

[30] Bu malûmat ecnebi tahvilât hâmilleri cemiyetinden alınmıştır. Edwards ın yukarda zikredilen kitabında da (s. 294) şöyle deniliyor: « Bu

Fransız, İtalyan ve Avusturya - Macaristan dayinler vekillerinin sureti intihabı Almanyadaki usulden ziyade İngiltereninkine müşabihti. Fransız sendikası altı büyük Paris bankasından mürekkepti; Avusturya sendikasını iki Viyana bankası teşkil ediyordu; yalnız İtalyada hiç bir mali müessese Osmanlı istikrazatına doğrudan doğruya iştirak eylemediğinden başka bir intihap şekli tayini lâzım gelmiş ve intihabın Roma ticaret odası tarafından yapılması takarrür eylemişti.

Bu teşekküllerden her biri hükümetlerinin yüksek erkânı ile pek sıkı hali temasta idiler [31]. Pariste sendikayı teşkil eden bankalar heyeti idareleri azalarından bazıları aynı zamanda da Fransa bankası idare heyetinde aza bulunuyorlardı [32].

Avusturyada Credit Anstalt ile Avusturya hükümeti arasındaki rabı-talar pek sıkı idi; Romada işe hiç olmazsa bir defasında ticaret odası riyasetine İtalyanın Paris sefiri ve sabık hariciye nazırı gelmişti [33]. Osmanlı Bankası Fransız sendikasına dahil olmakla beraber Düyunuumu-miye Meclisine ayrıca bir delege intihap ediyordu. Bu sebeple Fran-sanın iki delegesi olduğu iddia olunuyordu [34]. Alman delegesinin bu iddiasında belki bir şemmei hakikkt vardır. Çünkü Osmanlı Bankası Tür-kiyede Fransız sefaretinden daha nüfuzlu addolunuyordu [35].

teşekkül İngiltere hükümetile pek yakından teşriki mesai etmektedir. Foreign Relations of the United States (Amerika Müttehit Devletlerinin harici münasebatı) hakkındaki raporda s. 52 (1913), «Ecnebi tahvilât hâ-milleri cemiyetinin herhangi bir teklifi, İngiliz hariciye nazaretine arz ve bu nazaretçe kabul edilmedikçe nazarı dikkate alınmıyacağıının» söylemesi de bu fikri teyit etmektedir .

[31] Bleichröder müessesinden Dr. Breslauer müellife, bu hükümetle-rin de delege intihabında Almanya hükümeti derecesinde müdahale eyle-diklerini söylemiştir.

[32] Meselâ, 1911 de Osmanlı Bankası Paris komitesinde aza bulunan Georges Heine, Baron R. Hottinguer, Baron de Neuflyze aynı zamanda da Fransa Bankası idare heyetinde aza idiler.

[33] 1919 de Signor Tittoni.

[34] Almanya bu iddiayı 1914 te yaptı. Aşağıya bakınız.

[35] « Eski bir Fransız sefirinin hükümler olduğu Osmanlı Bankası, Fransa cumhuriyetinin Babıâli nezdindeki sefirinden de mühim bir nüfuz vasıtası değilmi dir ? » St. Maurice in yukarda zikrolunan eseri cilt II, s. VIII.

Düyunumumiye Meclisi nazariyat itibariyle ne kadar gayrı siyasî olursa olsun mevkiinin siyasî veçheleri yavaş yavaş meydana çıktı. Meclisin siyasî bir mahiyet aldığı Rusyanın 1913 te Mecliste temsili talep etmesinden de anlaşılmalıdır. Esasen 1911 de meydana konulan ve İngilterenin muhalefeti üzerine geri kalan, gümrük resminin yüzde on birden on dörde iblâğı hakkındaki Türk talebi iki sene sonra tekrar edilmişti.

Bu sefer Osmanlı hükümeti İngilterenin Basra körfezi civarında hususî mevkiini kabul etmek ve sair imtiyazat vermek mukabilinde bu hükümetin muvafakatini istihsal etti. Türkiye ile İngiltere arasında 29 Temmuz ve 21 Teşrinievvel 1913 mukaveleleri imza olundu [36] .

Rusya meselesinde ortada başka müşkülât ta vardı. İstanbul Rus sefiri Baron de Giers in Rusya hariciye nazırına yazdığı 19 Teşrinievvel 1913 tarihli tahriratta Rusyanın yakın şarktaki iktisadî mevkiinin zayıflığını idrak eylediği anlaşılıyor. Rusyanın Türkiyedeki (tarihî vazifelerini) ikmal için, sefirin fikrine göre, Rusyanın petrol ve ispiroto imtiyazlarına iştiraki temin olunmalı idi. Rusyanın bu iştiraki ve Selânik Bankasının İstanbulda bir şube tesisi ve « Düyunumumiye Meclisinde bir Rus delegesinin bulunması ilk defa olarak Rusyanın Türkiyedeki iktisadî nüfuzunu kuvvetli esasa bağlamak imkânını bahşedecekti[37]». Rus sefiri, ancak bu şartların istihsali taktirinde hükümetinin gümrük resminin tezyidine muvafakat edebileceği fikrinde idi.

Almanya, 1910 da Türk talebine muhalefet etmemeğe razı olmuştu. Fakat 1913 te müzakerat yeniden başlayınca vaziyet başka türlü inkişaf etti. Türkiye ve Rusya Rusyanın Düyunumumiye Meclisinde temsili hakkında itilâf edebilirlerdi. Fakat Meclis azalarının bu suretle artması Muharrem Kararnamesinin tadilini icap ettireceğinden sendikaların bu tadile muvafakati, müzakeratta esash bir surette tesir edecekti. Münakaşatın bu istikameti alması, Türkiyenin siyasî hayatında Meclisin gün geçtikçe daha

[36] Earle in yukarda mezkûr eseri ss. 255-6.

[37] F. Stieve in riyaseti tahririyesinde neşrolunan Der Diplomatische Schriftwechsel Isvolskis (4 cilt, Berlin 1924) s. 316. (1911-14). Düyunu umumiyeye bir delege intihabına hakkı olacak bir Rus sendikası teşkili fikri, Rus sefaretine Fransa hariciye nazırı M. Pichon tarafından verilmişti. Bu sendika hakikatte, Fransa bankalarının Ruslara muvazaaten devredecekleri Türk tahvillâtına müsteniden teessüs eyliyecekti.

kuvvetli bir rol oynamakta olduğunu ve Alman sendikası ile Alman hükümeti arasında pek sıkı bir rabıta bulunduğunu göstermektedir.

Bir Rus delegesinin intihabına Almanya ancak bazı şartlar dahilinde muvafakat edecekti. Bu şartları tesbit hususunda İstanbul Alman sefiri Baron von Wangenheim'ın büyük tesiri görülüyordu. 20 Teşrinievvel 1913 tarihli tahriratında Muharrem Kararnamesinin mevkii tatbiki konulmasındanberi Düyunuümumiye vazaifinin tebeddül ettiği hususundaki kanaatini uzun uzadıya izah eyliyordu; Alman sefirinin fikrince Fransanın Mecliste iki delegesi vardı. Bunlardan birini Fransız sendikası ötekini de Osmanlı Bankası intihap ediyordu. Bu sebeplerden dolayı Almanyanın iki delegesi olmalı ve her üç senede de riyaset Almanlara teveccüh eylemeli idi [38].

Almanya ile Avusturya ve Almanya ile Rusya arasında notalar taatisinden sonra bu talepler Almanya hariciye nazırı von Jagow'un 19 Kânunusani 1913 tarihli notasıyla resmen Berlin Rus sefirine tebliğ olundu. "Alman sendikası ancak şu üç şartın kabulü halinde Muharrem Kararnamesinin tadiline muvafakat edecekti . . . : 1) Düyunuümumiye Meclisine girecek bir Rus delegesine mukabil ikinci bir Alman delegesi girmelidir; 2) Meclis riyasetine Almanlar da iştirak etmelidir; 3) vaziyette tebeddül husulünden evvel, Balkan harpleri neticesi olarak Osmanlı borçlarının Balkan devletleri arasında tevzii meselesi hallolunmalıdır [39]. Alman hükümetinin bu taleplerine Avusturya hükümeti muzaharet ediyordu. Avusturyanın Rus teklifine muvafakati için yalnız Alman matalibinin kabulü değil belki bir Avusturya - Macar - İtalyan konsorsiyomu tarafından bir Arnavutluk devlet bankası tesisine Rusyanın muvafakat etmesi lâzım geliyordu [40].

Rusyanın Mecliste temsil edilmek talebine Türkiyenin muvafakat ettiği anlaşılıyor [41]. Fakat 1914 yazındaki hâdisat bu meseleyi geride bıraktı. Avusturya ile Sırbistan arasında gittikçe tezayüt eden gerginlik bir sene evvelki Türk - İngiliz itilâflarının tekemmülüne mâni oldu; bundan

[38] Bu tahrirat von Wangeheim dan Zimmerman a yazılmıştı. Die Grosse Politik cilt XXXVII s. 873-6. L'Asie Française mecmuasının Haziran 1914 tarihli nushasında Alman müddeiyatını reddeden uzun bir makale vardır.

[39] Die Grosse Politik, cilt XXXVII s. 890.

[40] Aynı eser, cilt XXXVII s. 871, 24 Kânunusani, 1914.

[41] Poulgy, s. 97.

başka Meclisin teşekkülündeki tebeddül noktası diğer sendikaların noktai nazarlarını bildirmelerine lüzum gösterecek bir derecede inkişaf etmemiştir. İngiliz, Fransız ve İtalyan sendikalarının ne vaziyet aldıklarını tahmin kolaydır.

Şu hadisat Düyunuümumiye Meclisinin siyaset sahasına girdiğini sarahatle göstermektedir [42] .

Nasyonalizm ve Emperyalizm - İhtilâf ve itilâf

Avrupa emperyalizmi, Avrupalı milletlerin diğerleri üzerinde — iktisadi veya siyasi — bir hâkimiyet tesis etmeleridir. Yukarda hulâsa ettiğimiz diplomasi mücadelesinde Düyunuümumiye atfolunan ehemmiyet, Meclis azalarının Avrupa hükûmetlerinin gayrı resmî muvafakatleriyle intihabı, delegelerin Meclise hükûmet hizmetlerinde bulunduktan sonra ve resmî bir noktai nazarı hamilen gelmeleri, Meclisin Deutsche Banka ve Osmanlı Bankasına karşı mesuliyetleri, aynı kimselerin hem Düyunuümumiye de hem de bu bankalarda ve bunlarla alâkadar müessesatta idare heyeti azaları bulunması ve nihayet, Avrupa hâkimiyetinin Avrupalı olmaları üzerinde tesisi fikri (zeitgeist) nazarı dikkate alınacak olursa Osmanlı Düyunuümumiye idaresinin Avrupa emperyalizminin bir âleti olduğu meydana çıkar. Türk nasyonalizmi Düyunuümumiye bu nazarla bakmıştır. 1918 denberi Türk nasyonalizmi ile Avrupa emperyalizmi arasındaki mücadele Düyunuümumiye etrafında temerküz eylemiştir.

Vaziyete sathî bir nazarla bakılırsa görülür ki gerek Meclis ve gerek münferiden azaları, bu günkü iktisadi emperyalizmi vücade getiren iktisadi sistemin — sermaye sisteminin — hararetli taraftarı idiler.

Düyunuümumiye idaresi vazifesinin mahiyeti itibariyle fazla sermayenin en çok varidat ve hasılat getireceği yerlere koştüğünü kabul ediyordu. Meclisin sebebi mevcudiyeti ecnebi sermayesine Osmanlı müessesatının temin edebildiğinden fazla bir emniyet temin eylemekti.

[42] « Düyunuümumiye Meclisi, şimdi, bidayette olduğu gibi hâmilelerin muhassas varidatı idare eden bir mümessili değildir. Fakat yavaş yavaş beynelmilel malî ve iktisadi bir teşekkül halini almıştır. Bu teşekküle Rusların da diğer milletler gibi iştirake hakları vardır. Harpte, Meclisin, daha doğrusu onun Türk - Alman - Avusturya kısmının oynadığı rol » yeni vaziyetin « en iyi misalidir ,, . Mandelstam s. 122.

Bu maksat, kapitalizmin geri tesmiye olunan memleketlere yatırılan semerelerini yerli vasait himayeye kâfi olmadığı zaman Avrupalı müessesatla himayesi prensipiyle ahenktar idi. Avrupada toplanıp Osmanlı İmparatorluğunda hükûmet eshamına veya hususî teşebbüsata yatırılan dağınık sermayeler için Düyunuumumiye idaresi ilk müdafaa hattını teşkil ediyordu.

Bundan başka Meclis, hükûmetlerin tebealarını hariçte giriştikleri ticari teşebbüslerde himaye eylemesine taraftardı. Emperyalist umdeleri de bu fikre istinat eder. Meclis azalarının resmî vazائفte bulunmuş kimselerden olduğu derhatır edilirse bu fikrin niçin hâkim bulunduğu anlaşılır. Bu fikir Osmanlı hükûmetini siyasî müeyyidelerin mevcudiyetinden haberdar etmek suretile tatbik sahasına geçiyordu. Meclis azaları, kendilerine tevdi olunan menafiin himayesi için hükûmetlerin müdahalesini talep etmesini pek alâ bildikleri gibi Avrupadaki sendikaların reisleri de daima hariciye nazaretleri ile temas halinde bulunuyorlardı. Meclis azalarının aynı zamanda da Türkiyedeki ecnebi şirketlerinin idare meclislerinde bulunmaları bu şirketlere muzaheretlerini temin ediyordu. 1907 de Meclisin, gümrük resmi münzamına müteallik kabul eylediği yeni vazife, resmi Avrupa ile olan münasebatında zımnî bir tebeddül husule getirdi ve bu tebeddül gerek Türk ve gerek Avrupa mahafilinde, doğru veya yanlış olarak, Meclisin badema Avrupa devletlerinin vekili olduğu intibasını hasıl etti.

Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa tahakkümünü husule getiren kuvvetleri birleştirmek hususunda Düyunuumumiye alâkadarların hepsi için aynı gayretle çalışıyordu. Meclis, Osmanlı Bankasına karşı olan taahhütlerini nasıl bir kifayet ve hüsnü niyetle ifa ediyorsa Deutsche Bank a karşı da aynı suretle hareket ediyordu. Bankalara ve demir yollarına karşı vecaibi de hakikî idi. Umumiyetle Avrupa devletlerine veya bunlardan birine faydalı olan bir siyasete müzaheret Meclisin vezaifi meyanında değildi. Böyle bir müzaheret ya bir delege veya gayrı resmî olarak Meclis tarafından gösterilebilirdi. Meclisin üzerine aldığı bu gibi vazifeler kendilerine karşı Meclisin resmen mes'ul olmadığı hususî menafii birleştirecek ve kuvvetlendirerek mahiyette idiler.

Maamafi, millî siyasetin esas temelleri üzerine kurulan binayı teşkil eden müessesatı bu şahsî ve gayrı resmî faaliyetler vücude getirmişti. Bağdat Demiryolu Alman siyasetinin böyle mühim esası mı idi? Buna karşı Meclisin deruhte eylediği bazı vecaip vardı. Fakat Meclisin kendisi-

ne karşı hiç bir vazifesi bulunmayan Haydarpaşa Rıhtım Şirketi de şüphesiz, idare heyetinde Dr. Darl Testa'nın bulunmasından pek çok istifade ediyordu. Fransız nüfuzu Suriye demiryollarına veya Osmanlı Bankası'nın imtiyazlı vaziyetine mi istinat ediyordu? Bunlara karşı da Meclis muayyen mukavelelerle bazı vecaip deruhte eylemişti. Fakat Beyrut Rıhtım ve Balye Kara Aydın Maden Şirketleri idare heyetlerine M.Arsène Henry'nin dahil bulunmasından dolayı müstefit oluyorlardı. Fransız ve Alman siyasetindeki esaslı unsurları Düyunuumumiye himaye ediyordu, fakt ikinci derecedeki teşebbüsat ve müessesat ta Meclis azalarının şahsi mevki ve nüfuzlarından istifade ediyorlardı. Her iki halde de Fransız ve Alman Hükümetlerinin Düyunuumumiye Meclisinin gösterdiği resmî veya gayri resmî müzaharetten haberdar olmadıkları iddia edilemez.

Bununla beraber Düyunuumumiyenin en mühim tesiri ayrı ayrı Fransız İngiliz veya Alman emperyalizmi tesisinden ziyade Avrupa emperyalizmini inkişaf ettirmek olmuştu.

Düyunuumumiyenin faaliyetinde bu netayici husule getiren bazı ana-sır vardı. Meclisteki aza beş muhtelif memleketten geliyordu. Bunlar gayri resmî hamiller sendikalarının delegeleri idiler. Meclis, muhtelif milletlerden mürekkep olduğundan beş mütehalif kuvveti temsil ediyordu. Bu sebeptendir ki devletlerden hiç biri Osmanlı maliyesine hâkim bir mevki alamadı. Hakikatte Avrupa devletleri arasındaki rakabet İtalyanın Türkiyeye mühim miktkrda sermaye ihracına muktedir olmaması ve Avusturyanın pek az sermaye gönderebilmesi gibi sebeplerle tadil olunuyor ve mücadele bilhassa iki grup rakipler arasında ceryan ediyordu. Umumiyetle Avusturya, Alman ve İtalya liman menafii Deutsche Bank, ve İngiliz - Fransız menafii de Osmanlı Bankası etrafında toplanıyordu. Osmanlı İmparatorluğuna gelince bunun için Düyunuumumiye idaresi malî bir kontrolün en hafif bir şekli idi.

Bunlara rağmen Düyunuumumiye bazı gayelere müteveceih teşebbüslere iştirak eylemişti. Eğer bu teşebbüsler muvaffakiyetle neticelenmiş olsalardı, umumiyetle Avrupadan ziyade bazı Avrupa devletlerine faydeli olacaktı. Osmanlı Düyunuumumiye idaresi yalnız Avrupa emperyalizminin esaslarını temine çalışmakla kalmadı belki Harbî umumide Almanya ve Avusturya ile ve 1919 dan sonra müttefik devletlerle müştereken emperyalist gayeleri elde etmeğe gayret etti.

1914 ten 1918 e kadar Meclisin, Alman ve Avusturya delegeleri vası-

tasile, Türkiyenin iktisadî hayatında hâkim olduğu aşikârdır. Bu vaziyette Meclis mütteliklerin menafiini gözeten kuvvetlerden kurtulmuş ve Alman ve Avusturyalı emperyalist grupların Türkiyedeki gayelerini istihsale gayret eylemişti. Merkezi devletler harbi kazanmış olsalardı Düyunuumumiye'nin ne kadar ehemmiyetli bir mevki ihraz edeceği bu idarenin harpte oynadığı rolden anlaşılabilir.

Fakat hâdisatın ceryanı Meclise Avusturya - Alman makasına değil belki mütteliklerin amalına hizmet ettirdi. Sèvres Muahedesi ahkâmına göre gerek Meclis ve gerek beynelmilel malî komisyon vasıtasile Türkiyenin iktisadî hayatında tam bir hâkimiyet tesis olunacaktı.

Düyunuumumiye İdaresi merkezî devletler hesabına olduğu kadar müttelik devletler hesabına da emperyalist maksatlar elde etmek için çalışmağa müstaitti. Bunun için Mecliste ekseriyeti temin etmek lâzımdı.

Nihayet gerek Alman ve gerek mütteliklerin plânlarını terketmek lâzım geldi. Harp neticesinde Alman tahakkümü bertaraf edildi. Türk nasyonalizmi hem mütteliklerin hem de Avrupanın emperyalist hareketlerine karşı mühim bir zafer kazandı.

Emperyalist fikirlerin Türk nasyonalizminin umdelerine muhalif bulunduğu muhakkaktır. Bu yeni kuvvetin gayesi müstakil ve hâkim bir devlet tesis etmektir. Böyle bir devlet Türkiyede ecnebi tahakküm ve müdahalesine tahammül edemezdi. Bu sebeple Türk nasyonalistlerin plânlarında Düyunuumumiye'nin bir mevki yoktu. Türk malî ve siyasi istiklâlini temin için 1920 misakı millisi hazırlanmıştı. Misakı milli tahakkük etmiş borçların tesviyesini kabul eylemekle beraber, Türkiyenin malî inkişafına mani takyidata bilâ kaydü şart muhalifti. Misakı Millinin gayeleri ile Sèvres Muahedesinin gayeleri gayrı kabili telif idiler. Birincilerinin elde edilmesi istiklâl diğerlerinin tahakkuku mütteliklerin mürakabesi demektir.

Düyunuumumiye, milli gayelerin Avrupa menafiine feda edildiğini temsil ettiğinden Türk mahafili bu idarenin devamını hoş görmüyorlardı. Düyunuumumiye'nin Osmanlı İmparatorluğuna olan bariz menfaatlerine rağmen bu siyaset kabul olunmuştu. Gerek hükümet ve gerek halk için Düyunuumumiye Avrupa idaresindeki kifayet ve drayetinin bir numunesiydi. Şüphesizdir ki, Meclisin bu kadar yakından alâkadar olduğu demiryolları ve menafii umumiye şirketleri halka çok faideli olmuştur. 1881 den evvel Avrupalıların Türkiyeye ikrazatında görülen intrika ve sui istimallerin çoğu ortadan kalkmış, Türkiyenin Avrupadaki itibarı yükselmişti. Hükümet da-

ha muvafık şartlarla istikraz yapabiliyordu. İmparatorluğun bir çok yerlerinde halkın maddî refahı artmıştı. Fakat bu faideli tesirlerin arkasında ecnebi malî kontrolü mevcuttu. Bu vaziyet ise Türk izzeti nefesine ağır geliyordu.

Avrupa umdelerinin yekdigerele mücadelesini Türk nasyonalizminin Avrupa emperyalizmiyle mücadelesi kadar sarahatle gösteren bir misal yoktur. Garp mantığına göre nasyonalizme inkılâp eden milliyet mefhumu Avrupa emperyalizmine inkılâp eden milli kapitalizmle karşılaşmıştı. Bu ihtilâf bilhassa Düyunuumumiye karşı Türk milli siyasetinde kendisi gösterdi.

Lozanda Türk noktai nazarı galebe etti. Bilâhara yapılan müzakeratta Türk murahhaslarının gösterdikleri celâlet sayesinde Meclisin imtiyazatından daha bir çoğu ortadan kalktı. 1928 Mukavelesi Türk noktai nazarının galebesini sarahaten göstermektedir.

Fakat Cümhuriyet Türkiyesi ecnebi malî kontrolünü tamamilen ilgaya muvaffak olamamıştır. 1928 Mukavelesi eski vaziyetin bazı bakayasını muhafaza eden yeni bir rejim vücade getirecektir. Mamafî bir zamanlar pek kuvvetli olan Düyunuumumiye Meclisinin bu kuvvetlerinden ehemmiyetli bir surette tecridi mühim tesirler husule getiren Türk galebesinin bir delilidir.

Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa sermayesini himaye hususunda Düyunuumumiye muvaffakiyet kazanmıştı. Türk nasyonalizmine karşı Avrupa emperyalizmini müdafaa hususunda bu derece muvaffakiyet gösteremedi.

Anadolu dağları arasında doğan Türk nasyonalizmi, yarı tâbi Osmanlı Devletinden müstakil bir Türkiye vücade getirdi. Lozan Muahedesi Türkiye Cümhuriyetine iktisadi haklarını iade etti. Türkiye ile alacaklıları arasında aktolunan 1928 mukavelesinin mevkiî tatbika vaz'ı ise, Türkiyedeki ecnebi malî kontrole nihayet verecektir.

S O N

mirasın reddi (Kanunu Medenî madde 566) [T. K. M. mad. 545] ; tesis (Kanunu Medenî madde 80) [T. K. M. mad. 73] ; gayrı menkul malikinin namına rehin senedi veya irat senedi tanzimi (Kanunu Medenî madde 852) [T. K. M. mad. 828] ; temsil salâhiyeti (Borçlar Kanunu madde 34) [T. B. K. mad. 34] (ve diğer mezuniyetler : meselâ madde 466) [T. B. K. mad. 451] ve bilhassa yeni vaziyetler husule getiren hakların *droit formateur*¹⁴ istimalini tazammun eden hukukî muameleler. Yeni vaziyetler husule getiren bu muamelelerin *actes formateur* « *gestaltungsgeschäfte* » (meselâ alternatif borçlarda intihap, fesih, ihbar *dénouciation*, feshi ihbar *congé*, takas gibi) gayelerine bakılacak olursa, Borçlar Kanununda bulunmayan bazı müşterek kaidelerin tesbitine imkân vardır ki bunları ancak Kanunu Medenin birinci maddesi mucibince ve kanunun meskût geçtiği noktaları ikmal etmek maksadiyle, hâkimin tesbit ve tatbik eylemesi lâzım gelir :

1 — Yeni vaziyetler husule getiren muameleler *actes formateurs*, bir hakkın istimalinden ibaret bulduklarından ancak bu hakkın hududu dahilinde hükümler hasıl edebilirler : tesbit olunan mühletlere riayet edilmediği veya bir sebep mevcut olmadığı¹⁵ taktirde fesih ihbarı muteber değildir; alacaklının intihabını beyanı ancak bu hak mevcut olduğu zaman bir hüküm ifade eder¹⁶.

2 — Yeni vaziyet husule getiren muameleye üçüncü bir şahsın (meselâ vasi, zevç veya müvekkilin) icazet vermesi lâzım geldiği taktirde, diğer taraf talep ederse muamelenin yapıldığı ande icazetin verilmiş olduğunu ispat eylemek iktiza eder¹⁷. Filhakika beyanda bulunan kimsenin

¹⁴ Yukarda § 3 not 19 a bakınız.

¹⁵ Vakitsiz ve esassız bir fesih ihbarı *dénouciation* hükümsüzdür. Binaenaleyh akti ihlâl etmez ve zararuzıyan borcu hasıl eylemez, (her iki tarafın) mukaveleye müstenit borçları fesih ihbarına rağmen devam eder. Başka bir sureti hal için : *Praxis* 12 No. 158 [TF. 49 II s. 343 ve müteakip ss. ; JdT 1924 s. 80 ve müteakip ss. ; içtihat tebeddülü için TF. 53 II s. 244] . *Bâle-Ville* İstinaf Mahkemesinin kararı SJZ da, 19 s.2 96; *Oser* tereddüt etmektedir, 20 inci maddeye müteallik mutalea III 3, 352 inci maddeye müteallik mutalea V.

¹⁶ Fasit bir taraflı hukukî muameleler hakkında aşağıda § 29 not 41 e^{ve} *Allg. Teil* § 53 not 29 a bakınız.

¹⁷ *Oser*, madde 32 mutalea III § b. s. 146 ; *Becker*, madde 3 mutalea 6 ; bunlara muhalif olarak *Egger* in Kanunu Medenin 410 nncu maddesine müteallik mutaleası 4; aşağıda § 42 not 19 a bakınız.

ehliyetsizliği halinde muteber olmayacağı melhuz bir fesih ihbarını veya bir takası diğer tarafın kabul etmesi talep olunamaz. Binaenaleyh, Alman Kanunu Medenisinde (§ 111) olduğu gibi kendisine, icazetteki noksan dolayısıyla beyanı derhal red salâhiyeti verilecektir. Fakat bu taraf, icazet noksanlığını ileri sürmeksizin bu beyanı kabul eder ve bilâhare üçüncü şahıs tarafından da muvafakat edilir veya muamele tasdik olunursa işbu beyan hüküm ifade eder ve mukabil tarafın bulunduğu gayrı müsait vaziyetten ancak kendisi mesuldür¹⁸.

3 -- Aynı sebepten dolayı yeni vaziyetler husule getiren muameleler şarta talik olunamazlar. Zira bu halde mukabil taraf kendisine tahmil mümkün olmıyan gayrı kat'î bir hukukî vaziyete konulmuş olur¹⁹.

4 — Yeni vaziyetler husule getiren muamelelerde, bu yeni vaziyetleri husule getiren beyanatta hangi hakkın kullanıldığını tesbit diğer taraf için faidelidir. Borçlar Kanununun 31 inci maddesi [T. B. K. mad. 31] mucibince aktin butlanını iddia eden taraf, bu beyanatından butlan iddiasının 31 inci maddede mezkûr rızanın fesadı esbabından *vice du consent-men* birine müstenit olduğu anlaşılmalıdır²⁰, bu akti tanımadığını beyan etmekle iktifa eyliyemez. Aynı suretle 261 inci maddenin ikinci fıkrasına [T. B. K. mad. 256] müsteniden mukaveleyi fesheden mucir de müstecirin mecuru mukavele hilâfında kullandığını iddia etmelidir; hizmet aktinde de 352 inci [T. B. K. mad. 344] madde mucibince mukaveleye nihayet veren taraf bunu mühim bir sebepten dolayı yaptığını beyan etmelidir²¹. Mukabil taraf, vaktinden evvel yapılmış ve binaenaleyh batıl olduğundan dolayı nazarı dikkate almağa mecbur olmadığı bir fesih karşınıdamıdır? yoksa kendisine karşı vaktinden evvel fesih hakkı doğuran bir vakıa mı dermiyan olunmaktadır anlıyabilmelidir.

¹⁸ Bir taraflı bir muamele buna izinli olmayan birisi tarafından yapılır ve bilâhare bu kimse evvelce malik bulunmadığı hakkı yeni işbu muameleyi yapmak salâhiyetini elde ederse hüküm yine böyledir. Eğer beyanatına diğer taraf itiraz etmeyecek olursa bu beyanat hüküm ifade eder. Aşağıda § 28 V e bakınız. Bir gayrı menkulü satın alan kimse bunun mülkiyetini ve bu suretle de icarı fesih hakkını elde etmeden müstecire ihbarda bulunduğu zaman da böyledir. SJZ 20 s. 64.

¹⁹ Meselâ mucir, daha iyi bir müstecir bulmağa muvaffak olabileceğinden dolayı icarı feshedemez. Fakat müstecirin müstakbel kirayı veremeyeceğinden dolayı feshedebilir; *Oser* in 107 inci maddeye müteallik 3 III; 190 inci maddeye müteallik Ib IV mutaleaları.

²⁰ *Oser* madde 31 II c.

²¹ *Oser* madde 352 III 4.

5 — Yeni vaziyetler husule getiren muamelelerden rücu olunamaz. Bir akti ifa etmemek kararının beyanı (madde 31) bir fesih ihbarı veya bir aktin feshi geri alınmaz. Zira mukabil taraf bu beyanların ihdas ettiği vaziyetlere istinat edebilmelidir²². Taraflar anlaşsalar bile hükümlerini göstermiş olan yeni vaziyetler husule getiren bir muameleyi iptal edemezler. İptal ve feshedilen veya feshi ihbar olunan akit tekrar meydana gelemez. Belki bunun yerine buna müşabih yeni bir akit ikame olunabilir²³. Buna mukabil bir fesih ihbarı bunun için tesbit edilmiş olan müddetin hitamına kadar mukavele ile iptal edilebilir.

IV. Kararlar ve bir taraflı hukukî muameleler ancak bazı şartlar dahilinde hüküm ifade ettiklerinden, hukukî rabıtalara ihdası için umumiyetle kullanılan vasıta akit *contrat* tır²⁴. Bu, müteaddit şahıslar arasındaki hukuk rabıtalara ihdas, izale veya tadile yarar; bilhassa hakların naklinde kullanılır ve bu vazifelerini hukuku hususiyenin her kısmında ifa eder²⁵. Binaenaleyh hukuku hususiyenin esas taksimatına göre şu tefrikler yapılabilir :

1 — Aynı hakları ihdas, tadil ve bilhassa nakle yarıyan aynı haklara müteallik akitler: bunlara Almanca *dingliche Verträge* yani aynı akitler *contrat réels* denilir²⁶. Bu neviden en muhim akit menkullerde zilyetliğin nakline lüzum gösteren mülkiyetin nakli aktidir. (Kanunu Medeni 714) [T. K.

²² Kanun yanılan kimseye, hatasını anladığı zaman kararından dönmek imkânını vermek suretile kâfi deracede yardım eder, yanıldığından dolayı bir *jus variandi* bahşetmek kendisini fazla himaye etmek olurdu.

²³ Yukarda § 3 not 40 a bakınız.

²⁴ *Allg. Teil* § 53 II.

²⁵ Mukavele mefhumunu hukuku hususiyeden alan hukuku ammede de böyledir. *Fleiner. Verwaltungsrecht* § 12 II 2.

²⁶ Aynı bir hakkı iskat için kaideten bir taraflı bir hukukî muamele kifayet eder. Meselâ Kanunu Medeni madde 729 [T. K. M. mad. 702] .

Fransızcaya tercüme edenlerin notu — *Roguin* daha 1886 da (hukuk kaidesi nam eserinin 413 ve müteakıp sahifelerinde) aynı akit *contrat réel* ve mücerret akit *contrat obstrait* tabirlerinin zihinleri teşviş ettiğini meydana koymuştu. Mevzuubahis akit mücerret olmadığı gibi ne Roma hukukuna ne ahkâmı umumiyeye ne de Fransız hukukuna göre aynı de değildir. (İlerde ikinci fasla bakınız.) Bu *Saleilles* in *Théorie générale de l'obligation* nam eserinde (s. 4 ve 5) dediği gibi bir ferağ akti *contrat d'aliñation* yahut *Roguin* in dediği gibi bir nakil *transfer* temlik *cession* veya nakil *mutation* mukavelesidir.

M. mad. 687]²⁷. Mülkiyetin naklinde esaslı hukukî unsur tarafların anlaşmasıdır²⁸; halbuki kanun bundan bahsetmez; anlaşma mevcut olmadıkça zilyetliğin nakli mülkiyetin nakline kifayet etmez²⁹.

2 — Borçlar hukukunda da ilk safta borç rabitaları *Schuldvetrag, contratus*³⁰ husule getiren akitler bulunur. Vazifeleri bir borcu itfa, tadil ve bilhassa nakletmek (alacağın nakli, madde 164 ve müteakip maddeler) [T. B. K. mad. 162] olan akitlere el'an tesadüf edilmektedir.

3 — Aile hukukunun akitleri : nişanlanma, evlenme, evlâdedinme ve evlenme mukavelesidirler.

4 — Veraset hukukundaki akitler : miras mukavelesi ve bir mirastan ferağat mukavelesidir.

5 — Fikrimce, bir cemiyet teşkili de bir akit addolunmalıdır. Bu muamelenin hususî hükmü (ne aynı ve ne de şahsî *obligatione* olmayıp) müessislerin iradesile hükmî bir şahıs tesis edilmesinden ibarettir³¹.

Birinci madde mucibince, aktin inikadı için tarafların iradelerini karşılıklı ve birbirine uygun olarak izhar etmeleri lâzım gelir³². [M.N.] Kanun irade-

²⁷ Nakil *transfer* yani zilyetliğin devrütlesim *remise*. ZSR N. F. 40 s. 66.

²⁸ *Leemann*, madde 714, 14 ve sonrakiler.

Fransızcaya tercüme edenlerin notu — Mülkiyetin muhafazası şartile satışta bunu gösterir. *V. Thils* in *Réserve de propriété et vente à tempérament* nam eseri s. 83.

²⁹ Ahkâmı umumiye ve Alman Kanunu Medenisine muhalif olarak İsviçre hukuku, gayrı menkullerin satışında aynı denilen hiç bir akit tanımaz. Mülkiyetin nakli için borç ihdas eden bir akit ile tescil kifayet eder. ZSR N. F. 40 s. 65.

³⁰ Bu sebeptendir ki bir akitteki, bilhassa bir borç rabitası ihdas eden bir akitteki taraflara âkitler *contractants* denilir.

³¹ *Allg. Teil* § 34 I. Diğer müellifler (*Egger* in 60 ıncı maddeye müteallik mutaleasına bakınız c. 3) bir cemiyetin teşkilinde hukukî bir muamele, bir akit değil belki müşterek bir muamele *acte collectif (gesamtakt)* yahut içtimai hukuka müteallik bir tesis muamelesi *sozialrechtlicher Konstitutivakt* görmektedirler. Fikrimce bu mutalealarla ancak bir cemiyet tesisi aktinin ne aynı ve ne de şahsî olmayan bususî hükümleri bulunduğu ifade edilmek isteniliyor.

³² Alman Kanunu Medenisi akti tarif etmez.

[M. N.] **Türkçeye tercüme edenlerin notu** — Türk Borçlar Kanunundaki bir takım tabirler İsviçre Borçlar Kanununa tamamen tekabül etmemekte ve bir takım iltibaslara mahal vermektedir. Ezcümle *manifestation* izhar kelimesi *declaration* beyandan ayrı olarak kullanıldığı ve daha umumî bir mâna ifade ettiği halde Türk Kanununda bu iki tabir birbirine karıştırılmıştır. Kezalik *volonté* irade ve *consentement* rıza tabir-

nin izharı *manifestation de volonté* tabiri ile, karşı karşıya âkit tarafları *parties contractantes* (*Vertragsgegner*) teşkil eden iki veya daha ziyade şahıslar arasında taati olunan müteaddit beyanlarını *declaration de volonté* kastetmekte ise bunu kâfi bir sarahatle ifade etmemektedir. Bir taraflı bir hukukî muameleden farklı olarak akitte en aşağı iki beyan irade (icap ve kabul) mevcuttur³³. İki izhar iradenin birbirine uygun olmasına uyuşma (mutabık kalma) *accord* (*Einigung, Konsens*) tesmiye olunur. Bu uyuşma *accord* beyanın tarzında mevcut olabilir. Meselâ her iki âkit aynı senedi imza ederler. Fakat iradenin mütekabilen izharında kullanılan lâfız ve tabirler ayrı ayrı, hatta birbirine zıt olabilir³⁴; yalnız mânalarının birbirine uygun olması kifayet eder; yani her iki tarafın beyanları birbirine uygun olmalıdır. Bundan başka iradenin izharı karşılıklı olmalıdır. Yani âkitlerden birinin beyanı diğer âkide karşı yapılmalıdır. A, B ve C X e karşı birbirine uygun beyanlarda bulunacak olurlarsa belki bir taraftan X ve diğer taraftan A, B ve C arasında bir mukavele inikat edebilir; fakat A, B ve Cnin kendi aralarında bir mukavele tahassul etmez. Akit, kaideten yalnız taraflar arasında teessüs eden hukukî rabıtaya tesir eder; halbuki temsil halinde tesiri başka bir kimsenin borçlarına ve hukukuna da sirayet eyler. Temsil haricinde akit, üçüncü bir şahsın zararına bir netice hasıl edemez³⁵; bilâkis bazı hallerde üçüncü bir şahse bazı hukukî menfaatler tahassul edebilir: Meselâ diğer bir kimsenin deyninin tediyesiyle, 176 ıncı maddeye [T. B. K. mad. 174] göre borcun nakli veya 112 inci maddeye [T. B. K. mad. 111] göre üçüncü bir şahıs lehine mukavele suretiyle.

leri birbirinden farklı mânalar ifade ettikleri halde tam bir surette tefrik edilmemiştir. Bir takım iltibaslara mahal vermemek ve müellifin maksudını daha vazıh bir surette ifade edilebilme için burada Türk Borçlar Kanununun bazı tabir ve ıstılahlarından ayrılmayı zarurî ve faideli bulduk.

³³ Aktin inikadına müncer olan beyan iradeler bir taraflı hukukî muameleler değildir: âkit, bir taraflı bir hukukî muamelede olduğu gibi yalnız kendi iradesiyle değil belki diğer tarafın iradesiyle müştereken kastedilen hukukî neticenin hasıl olacağını bilir.

³⁴ A « ben bunu satın alırım » B de « satarım » der.

³⁵ *Windscheid* § 317, L 3 pr. *de tran. fact.* D. 2, 15; *pactionibus non dubium est non laedi jus ceterarum.* Oser in 19 uncu maddeye müteallik mutaleası V 1 c. bil-hassa bir borçlu üçüncü bir şahısla yapacağı bir mukavele ile alacaklıya karşı olan borcu ne iskat ve ne de tahdit edemez.

V. Borç husule getiren akitler (*Schuldvertrage*) arasında da hükümlerine göre şu tefrikler yapılabilir³⁶:

1 — Bir taraflı bir borç *obligation unilateral* vücade getiren akitler *contractur unilaterals* böyle bir akit ile taraflardan yalnız biri diğerine karşı bir alacak elde eder : Meselâ hibe vadi, kefalet, poliçe³⁷.

2 — İki taraflı borçlar *obligations bilaterales* husule getiren akitler *Contractus bilaterales* bunlarda her âkit diğer âkidin hem borçlusunu, hem de alacaklısı olabilir. Bunlar iki gurupa ayrılırlar :

a) Esas itibarile iki taraflı olan akitler.

Contractus bilaterales aequales. Bunlarda gaye iki bedelin mübadelesidir³⁸. Meselâ: beyi, trampa, icar. hizmet akti, istisna akti, nakil ve neşir mukaveleleri: Alman Kanunu Medenisi (§ 320) bu akitlere mütekabil akitler *reciproquer (gegenseitig)* demektedir.

b) Her iki taraf için borçlar tevlit etmekle beraber gayeleri bedeller taatisi olmayan akitler *contractus bilaterales (inaequales)* bu suretle ariyette *prêt à usage* ve karzda *prêt de consommation* ve vediaada bir şeyin iadesi mukabil bir bedel değil o şeyin tesliminin hukukî bir neticesidir³⁹. Aynı suretle, müstakrız, müstevda ve vekil⁴⁰ tarafından yapılan masrafların iadesi de bu şahısların akit mucibince yapmağa mecbur oldukları şeylere mukabil bir bedel değil belki aktin icabı olarak yapılan masrafların tali ve fer'î bir neticesidir⁴¹.

82, 83, 107, 108, 109 ve 119 uncu [T. B. K. mad. 81, 82, 106, 107, 108, 117] meddelerin iki taraflı akitlere müteallik hükümleri, ancak yukarıda (a) kısmında mezkûr ve esas itibariyle iki taraflı olan akitlere tatbik olunabilir⁴².

³⁶ *Widscheid* § 320; *Dernburg* II § 12.

³⁷ 312 inci maddeye [T. B. K. mad. 306] göre karz *prêt de consommation*, ahkâmı umumiyyede olduğu gibi, bir taraflı bir akit değildir. Çünkü bundan mukriz için bir borç yani bir paranın veya misli bir şeyin mülkiyetini nakil borcu tahassul eyler.

³⁸ Bu sebeptendir ki ahkâmı umumiye Yunancadan alarak sinalagmatik akitler *contrats synallagmatiques* tabirini kullanır.

³⁹ Bilâkis ikrazda faiz ve vediaada ücret (madde 472 II) [T. B. K. mad. 463] mukabil birer bedel teşkil ederler ve bu sebeple de akit esas itibariyle iki taraflı olabilir.

⁴⁰ Vekilin, müstevdân ve *commanditaire* in malik oldukları *actiones contrariae* davası.

⁴¹ Karz, vedia ve vekâlet hiç masraf yapılmadan da nihayet bulabilir.

⁴² *Oser*, 1 inci fasıl hakkında ilk mutalea V 2 c, *Becker* 82 inci maddeye müteallik mutalea 2.

VI. Gerek bir taraflı muamele ve gerek bir akit olsun, her hukukî muamele tarafların iradelerini izhar etmelerini icap ettirir. İradenin izharı hukukî muamelenin esaslı unsurudur. Çünkü arzu edilen hukukî neticeler bunun muhtevasından hasıl olur. Fakat tarafların iradelerinin izharından başka, muamelenin ekseriya diğer unsurları da bulunur ki bunlara hukukî muamelenin şartları (*Voraussetzungen*) veyahut, eğer ehemmiyetleri kanunî bir hükme müstenit bulunuyorsa, kanunî şartlar *conditiones juris* denilebilir⁴³. Esaslı unsurların yalnız tarafların beyanlarından değil ve fakat diğer vakıalardan da terekküp ettiği en mühim haller şunlardır :

1 — Bazan tarafların esas beyanlarına yine tarafların veya üçüncü şahısların mütemmim beyanı iradeleri ilâve edilmek lâzım gelir⁴⁴. Bu son beyanların gayesi hukukî muamelenin muhtevasını tasrih etmektir. Meselâ *alternatif* bir borçta, muhayyerliğin beyanında⁴⁵, bedelin bilâhare tesbitinde,⁴⁶ beyaz imzalı bir senedin⁴⁷ doldurulmasında keyfiyet böyledir. Diğer defalar bir hukukî muamelenin muteber olması için üçüncü bir şahsın muvafakati *l'assentiment* iktiza eder⁴⁸. Hukukî ehliyetle malik olmayan bir kimsenin yaptığı muamelelerde⁴⁹, bir üçüncü şahıs namına yapılan muamelelerde⁵⁰, başka birisine ait bir hakkın veya istimal salâhiyeti tahdit edilen bir hakkın istimalinde⁵¹ keyfiyet böyledir.

Muvafakat *consentement* evvelden beyan edilecek olursa tam manasiyle salâhiyet itası *autorisation* keyfiyeti mevcuttur. Başka bir şahsın yaptığı muameleye işbu muamele yapıldıktan sonra gösterilen muvafakate *approbation* icazet ve tasdik *ratification*⁵² denilir. Bazı hallerde bir kimse

⁴³ *Allg. Teil* § 50 II. 617 inci maddenin " zımnî şart " *condition tacite* tesmiye ettiği hisse senetlerinin kaydı için kanunî bir zarurettir.

⁴⁴ Bu neviden mütemmim beyanlar, bizzat bir taraflı hukukî muamelelerdir. Fakat aynı zamanda da ikmal eyledikleri hukukî muamelenin unsurlarını *éléments* teşkil ederler.

⁴⁵ Yukarda § 11 II ye bakınız.

⁴⁶ Aşağıda § 24 not 74 e bakınız.

⁴⁷ Aşağıda § 21 not 31 e bakınız.

⁴⁸ *Allg. Teil* § 78 *Oser* in üçüncü maddeye müteallik mntaleası III 1 c.

⁴⁹ Aşağıda § 27 not 58 e bakınız.

⁵⁰ Bu nevi muvafakate temsil salâhiyeti denir. Aşağıda § 32 ye bakınız.

⁵¹ Aşağıda § 28 VI I e bakınız.

⁵² Aşağıda 71 numaralı nota bakınız. *Assentiment* muvafakat bir hukukî muamelenin hüküm ifade etmesi şartı olmak itibariyle ne bir muamelenin haksız mahiyetini bertaraf eden *l'acquiescement* müsaade ile (aşağıda § 46) ve ne de alacaklının bedelin mevzuunu kabul ettiğini gösteren tasdik ve icazet *ratification* ile karşılaştırılmamalıdır (madde 201, 223 ve müteakip muaddeler) [T. B. K. mad. 198, 219] .

bizzat kendi muamelesine icazet verebilir. Meselâ bir kimse rızadaki noksan ile malûl bir muameleyi kabul (madde 31) veyahut ta mahdut bir ehliyete malik olduğu zaman yaptığı bir muameleyi tam bir ehliyeti hukukiye elde ettiği zaman tasdik *ratfieri* eder.

2 — Bazan hukukî muamelenin esaslı unsurları arasında tarafların beyanlarından başka maddî bir vakıa *fait materiel* bilhassa bir şeyin temliklen veya zilyetliğini naklen teslimi de bulunabilir. Bu suretle menkul şeylerde mülkiyetin nakli için tarafların uyuşmasına ilâveten o şeyin teslimi icap eder⁵³; bir borcun ifasında ve hibede ise borçlunun bedeli ve vahibin mevhubu teslim etmesi lâzım gelir. Bu cinsten hukukî muamelelere aynî muameleler *actes réels* (*Realgeschafte*) denilir. İşte Roma hukukunda ve ahkâmı umumiyede borçlar doğuran bazı akitler bilhassa iare, karz ve vedia bu manada aynî akit addedilmişlerdi⁵⁴, akit ancak teslim ile tamam oluyordu. Hâkim nazariyeye göre Alman Kanunu Medenisinde de böyledir⁵⁵. Borçlar Kanununda ise bütün bu akitler icar gibi rızâi *consensuel* dirler. Yani teslim vaki olmamış olsa bile tarafların mutabık kalmaları ile doğarlar⁵⁶. Bilâkis şimendiferle nakliyat hakkındaki 29 Mart 1893 tarihli federal kanunun sekizinci maddesine göre nakil mukavelesi aynî bir akittir⁵⁷. « Nakil mukavelesi gönderen garın nakledilecek eşyayı tahmiliye senedile kabul ettiği zaman tamam olur⁵⁸. »

3 — Bazı hukukî muameleler ancak bunlar: yapan ölüpte diğer taraf berhayat kaldığı zaman hüküm ifade ederler. Bunlara, hüküm ölümüne bağlı olmayan *actes entre vifs* (*negotia intervinor*) muame-

⁵³ Yukarda not 27 ye bakınız.

⁵⁴ Windscheid § 312 mutalea 5. *Deruburg* II § 58 mutalea.

⁵⁵ *Enneccerus* § 363 II.

⁵⁶ Bir borç rabitasında da bazı alacaklar maddî hadiselerden doğabilir. Yukarda § 2 III 2 b ye bakınız. Meselâ istirdat hakkı bir mukaveleye müsteniden bir şeyin tesliminden doğar. Yukarda § 18 not 8 e bakınız; masraflar için mevcut alacak mukaveleye müstenit bir rabita dolayısıyla masraf yapılmasından hasıl olur. yukarda § 17 ye bakınız. Her mukavele, hüküm ifade etmesi taraflardan birinin evvelce bir bedel vermesine talik edilmek suretiyle akten aynî bir mukavele haline konulabilir. LCA madde 19 II.

⁵⁷ Alman Kanunu Medenisinin § 459 hakkında *Stabl* in 5 numaralı mutaleası.

Fransızcaya tercüme edenlerin notu — Burada *dingliche vertrag* değil Almandada *Real kontrakt* denilen asıl aynî mukavele mevzuubahistir. Yukarıya bakınız. s. 153-157.

⁵⁸ Aşağıda § 33 not 25 e bakınız.

lelerden tefrik için ölüme bağlı muameleler *actes pour cause de mort* (*negotia mortis causa*) denilir. Ölüme bağlı muameleler müteveffaya mirasının tamamında veya bir kısmında istediği şekilde tasarruf imkânını bahşederler. Bu muamelelerin en mühimleri Kanunu Medenin XIV inci babında ölüme bağlı tasarruflar unvanı altında zikrolunmuşlardır⁵⁹. Bunlar da vasiyet, miras mukavelesi ve Borçlar Kanununun 245 II inci maddesi [T. B. K. mad. 240] hükmünce ölüme bağlı tasarrufların tabi olduğu ahkâma tabi olan, *mortis causa* ölüme bağlı hibe vadidir⁶⁰.

4 — Bir çok hukukî muameleler için ya iradenin beyanından sonra muayyen bir müddet geçmesi icap eder ki bunlara (ecele bağlı muameleler denir; yahut ta vukuu m-şkûk ve müstakbel bir hadisenin vukua gelmesi lâzım gelir ki bu gibilere de (şarta bağlı muameleler) denilir.

5 — Bazı hukukî muamelelerin tamamıyeti için tarafların iradelerinin izharından başka resmî bir muameleye de *acte officiel* lüzüm vardır⁶¹. Bu resmî muamele ya iradenin izharı esnasında resmî bir memurun iştirakinden (resmî muamele *acte authentique*⁶²) yahut ta iradenin izharından madde-ten ayrı ve umumiyetle bundan sonra yapılan resmî bir muameleden ibaret olur : tapu sicilline (Kanunu Medenî madde 656) [T. B. K. mad. 633] veya sicilli ticarete kayıt (Borçlar Kanunu 628, 678 ; Kanunu Medenî 52) [T. K. M. mad. 45] ; evlât edinmeye salâhiyettar makam ta rafından izin verilmesi (Kanunu Medenî madde 267) [T. K. M. mad. 256] ; vasayet ve teftiş makamlarının vasiyetin hukukî muamelelerine (Kanunu Medenî madde 421 ve 422) [T. K. M. mad. 405 ve 406] ; evli kadının bazı muamelelerine (Kanunu Medenî madde 177) [T. K. M. mad. 169] ; nikâhtan sonra yapılan evlilik mukavelesine (madde 181) [T. K. M. mad. 173] izin vermeleri ; boşanmanın ve ayrılığın tali neticelerine müteallik mukavelelerin mahkemece tasdiki (Kanunu Medenî madde 158) [T. K. M. mad. 150]⁶³ ; bu makamların iştiraki taraflar arasındaki muameleden hukukî muamele mahiyetini kaldıramaz.

⁵⁹ Aşağıda § 25 not 4 e bakınız.

⁶⁰ Ölüme bağlı tasarruflardan başka bir muameleden hasil olan *actes d'attribution pour cause de mort* (*Zuwendungen*) meselesi için aşağıda § 26 not 12 ye bakınız.

⁶¹ Aşağıda X 2 ye bakınız.

⁶² Yahut dava esnasında sulhe mahkemenin iştiraki.

⁶³ Berne Kantonu İstinaf Mahkemesinin bir davadan sulhte ve bir boşanma mukavelesinde rızanın fesadına mütedair kararı. SJZ 20, 15.

VII. Hukukî bir muameleyi vücade getiren vakıalar hep birden husule gelmeyip birbirini müteakıp tahassul edebilirler⁶⁴. Her vakıa hukukî muamelenin tamamıyeti derecesini artırır ve bu muamele bütün anasını toplanmadan hüküm ifade etmez. Bununla beraber her safhanın kendine mahsus hükümleri olabilir ve bunlara hukukî muamelenin ilk hükümleri *avant-effets (vor wirkungen)* denilebilir. Böylece aktin inikadı esnasında icabı yapan kimse icabını gönderdiği⁶⁵ andan itibaren bağlıdır; işbu icap mürsilünleyhe yani kendisine icap yapılan kimseye vasıl oluncaya kadar da icap sahibi tarafından geri alınamaz; kendisine icap yapılan kimse için ise yeni vaziyetler husule getiren bir hak⁶⁶ yani icabı kabul ettiğini beyan eylemek suretiyle, icabı yapanın iradesi hilâfına bile, mukaveleyi tamamlamak salâhiyeti tahassul eyler. Bir hak iradenin müstakbel beyanile değil de diğer bir vakıanın husulü ile meselâ muayyen bir zamanın müruru veyahut bir şartın tahakkuku ile husul bulduğu zaman ise hukukî muamelenin ilk hükmü muhtemel bir haktır ki *droit expectatif*⁶⁷ bundan, henüz mevcut olmayan vakıa tahassul eylediği zaman, tamam bir hak doğacaktır.

Bazı vakıalarda makabline şümul kuvveti *force rétroactive* vardır⁶⁸. 10 uncu madde mucibince akit kabulün gönderildiği andan itibaren hüküm ifade eder. Halbuki işbu kabul beyanının vüsulüne kadar tamam olmadığından mantıkan da hükümlerinin ancak kabulün vüsulünden itibaren başlaması lâzım gelirdi⁶⁹. Aynı suretle takas taraflardan birinin beyaniyle tahassul eylediği halde 124 üncü madde [T. B. K. mad. 122] mucibince hükmü bu takasın mümkün olduğu zamana kadar gider. Bir taraf mukaveleye itiraz ettiği zaman⁷⁰ ve icazet halinde de⁷¹ bu suretle makable

⁶⁴ *Allg. Teil* § 43 VI, § 50 III.

⁶⁵ Aşağıda § 24 not 38 e bakınız.

⁶⁶ Yukarda § 3 not 8 e bakınız.

⁶⁷ *Allg. Teil* § 9.

⁶⁸ *Allg. Teil* § 43 V.

⁶⁹ Aşağıda § 24 not 77 ye bakınız.

⁷⁰ Aşağıda § 29 III 2 ye bakınız.

⁷¹ İcazetin makable şamil tesiri ahkâmı umumiyece tanınmış (*Windscheid* § 74 mutalea 6, § 83 mutalea 6) ve Alman Kanunu Medenisi de (§ 184) bu prensibi kabul eylemiştir. İsviçre Kanunu bu nokta hakkında sarahaten bir şey söylememekle beraber bunu tabii addetmektedir. *Egger* in 410 uncu maddeye müteallik 4 numaralı mutaleasına bakınız ve *Becker* in 38 inci maddeye müteallik mutaleası 4. Makable şümul, mukaveleye ancak adtedildiği şekilde icazet verilebileceği fikrine istinat eder. Makable şümul üçüncü

vardır : feshedilen muamele başlangıçtan itibaren batıl ve icazet verilen muamele ise yapıldığı andan itibaren muteber addolunur⁷². Makable şümül bir faraziyeye istinat eder ; hukukî bir muamelenin unsurları, ancak sonradan husule gelen bir vakıa başlangıcındanberi mevcutmuş gibi taktir edilmelidir. Bu netice tarafların iradelerinden değil belki ancak kanunun bir hükmünden husule gelebilir. Bugün yapacakları bir mukavele ile tarafların istikbaldeki hukukî vaziyetlerini tadil etmelerine imkân vardır; fakat istedikleri vaziyeti bir gün evvel mevcut saydırmak ellerinde değildir. Meselâ mülkiyet hakkını nakleden veya bir borcu tanıyan kimse ancak muamelei hukukiyeden evvel diğer tarafın malik veya alacaklı bulunmuş olduğu taktirde bu muameleyi yapabilir. Buna mukabil taraflar, borç yoluyla makable şümüle benzer bir netice hasil etmek hususunda serbesttirler : istedikleri hukukî vaziyet evvelden mevcut bulunmuş olsaydı birbirine ne gibi bedeller vermiş olacak idiyseler bunların ifasını taahhüt edebilirler. Bu suretle, bayi veya borçlu semereler (veya faiz) noktasından diğer tarafı daha evvelden o şeyin maliki veya alacaklısı bulunmuş olsaydı ne vaziyette olacak idiye o vaziyete koymayı taahhüt edebilir⁷³. Bu tarzda mukaveleler hukukî muamelenin muhtevasını değiştirebilir. Fakat meriyete girdiği zamanı değiştiremez⁷⁴.

VII. Hukukî muamelenin hükmü tarafların izhar ettikleri iradeye göre tayin olunur. Kanun hukukî muameleye kuvvei müeyyide verir ve tarafların izhar ettikleri iradeleri kuvvetlendirir. Ekseriya bu iradelerin izharın-

şahısların icazetten evvel iktisap etmiş olacakları haklarla mahduttur. *Dernburg* I § 84 mutalea 10. *Praxis* 4 No. 138 [TF. 41 II. s. 387; JdT 1915, s. 659 ve muteakip ss.] Bu hal Alman Kanunu Medenisinde biraz daha dardır, § 184 II. *Allg. Teil* § 78 not 224.

⁷² Kanunu medeninin 972 inci maddesine de [T. K. M. 920] bakınız. Bilâkis mirasın *héritiers institués* mansup mirasçılar tarafından iktisabını mirasın açılmasından itibar ettiren Kanunu Medeninin 560 inci maddesinin [T. K. M. mad. 539] üçüncü fıkrası *Tour* un 14 numaralı mutaleasında da dermiyan eylediği veçhile lüzumsuz ve iyi tanzim edilmemiş bir hükümdür. İktisap müteveffanın vefatiyle tahakkuk eyler; makable şümül mantıkan gayrı mümkün olduğundan faidesizdir.

⁷³ Resûlmalin borç olmadığı bir müddet için faiz olarak verilen para bu kelimenin hukukî mânasında faiz değildir. Yukarda § 10 not 17 ye bakınız.

⁷⁴ Temmuzda yapılan ve evvelki *Kânunusani* tarihi konulan bir taahhüt Temmuzda tamam olmuştur. Eğer tasarruf eden bu zamanda tasarruf hakkına malik değil idi ise bu tasarruf hükümsüzdür. Aşağıda § 28 VI 2 ye bakınız.

da mutlak bir hukukî kat'iyet yoktur⁷⁵. Taraflar bazan elde etmek istedikleri hukukî neticenin iktisadî cihetini göstermekle iktifa ederler; yahut muameleye istenilen hukukî hükme tekabül etmeyen bir isim verirler. Meselâ bir icar yerine bir karzdan bahsederler. Bu gibi hallerde hukukî muamelenin hakikî mahiyetini tesbit hâkime terettüp eder⁷⁶.

Bununla beraber her hukukî muamele⁷⁷ hukukî hükümler husule getirmek için bir iradeye bir kasdı hukukiye *intention juridique* lüzum gösterir⁷⁸. Hukukî sahada tezahur etmiyen bir iradenin hukukî hiç bir neticesi yoktur. Bir şey yeminle veya namus sözü verilerek vadolunabilir. Fakat hukukî hiç bir borç mevzuubahs olmaz; müteveffa bazı tasarruflarda bulunur ve bunlara ya sarahaten veya vasiyet için lâzım gelen şekle riayet etmemek suretiyle borç teşkil etmiyecek *non obligatione* bir mahiyet verir. dostaların veya tanışıkların hukukan bağlanmak kastı olmaksızın müteakiben vaitlerde bulunmaları içtimaî âdetlerimizdendir. Meselâ bir şey iare etmek, hıfzetmek veya bir ikrazda bulunmak vadolunur^{78a}.

Kanun, tarafların iradelerini izhar ile elde etmek istedikleri hukukî hükmü tanımakla kalmaz, belki ekseriya esaslı noktaları tesbit ile iktifa eden beyanlarını da ikmal eyler. Âkitler hukukî bir neticeyi, istediklerini beyan ettikleri zaman ortada hukukî bir muamele vardır. Tarafların hatırına gelmeyen ve binnetice hakkında hüküm vazedilmeyen bütün hallerde kanun bu hukukî muameleyi daha ziyade sarahatle tayin ve tesbit eyler. Bu tayin ve tesbit kanun tarafından ya bütün hukukî muamelelere tatbiki kabil umumî kaidelerle (madde 1 itâ 183) [T. B. K. mad. 1 ilâ 181] yahut ta muhtelif nevi akitlere ait olan ve tarafların arzu ettikleri hukukî muamelenin mensup bulunduğu nevie göre tatbik edilen hususî kaidelerle (madde 184 ve müteakıp maddeler) [T. B. K. mad. 182] yapılır. Hukukî bir muamelenin hükümlerini tayin için Borçlar Kanununda mevcut kaideler nadiren âmir *impératif*⁷⁹ hükümlerdendir; bunlar ekseriya müfessir

⁷⁵ *Allg. Teil* § 50 V.

⁷⁶ Aşağıda § 34 II ye bakınız.

⁷⁷ Bir hukukî muameleye müşabih davaların aksine; aşağıda § 23.

⁷⁸ *Allg. Teil* § 50 VI. *Oser* 1 inci fasla müteallik mutalea IX.

^{78a} *Tribune d'Empire* 65 s. 17. Tanıdığımız kimseleri otomobille gezdirmek bir mukaveleye müstenit değil belki bir nezaket hareketidir.

⁷⁹ Aşağıda § 31 not 10 a bakınız.

hükümler *droit dispositif* (*erganzendes Recht*) dir ki ancak tarafların bu hususta iradeleri izhar olunmadığı zaman tatbik olunurlar. Tarafların iradelerini ikmal eden bu kaidelerden bazı hukukî hükümler hasıl olur ki bunlara bilvasıta yahut kanunî hükümler denilebilir. Çünkü doğrudan doğruya hukukî muamelenin istinat ettiği irade beyanından hasıl olmazlar⁸⁰. Bunlar bilhassa taraflarca kastedilen netice ile birlikte tahassul eden fer'i hükümlerdir. Meselâ beyide mukavele ile tesbit olunan mebi ve semen hakkındaki anlaşmanın neticesi olan borçlara ilâveten akit başka neticeler de hasıl eyler: Bayiın zapta veya mebiin ayıplarına karşı müşteriye temin borcu, tarafların ekseriya hatırlarına bile getirmedikleri hasarın müşteriye intikali keyfiyeti; İcarda, tarafların iradesi taallük eylemese bile mucir hapis *retention* hakkını iktisap eyler. Bazan kanunun müdahâlesi tarafların kastettikleri neticeye tamamile başka bir şümül verir: Bir borcu ifa eden kimse alacaklının hakkını iskat etmek ister, fakat bununla beraber bazı hallerde kanunen tediye alacağı iskat etmez, belki bunu tediye yapıp nakleyer⁸¹. Bütün hayatı müddetince devam edecek bir iş mukavelesi yapan veya bir şirkete bütün hayatı müddetince şerik olmak üzere giren kimse iş mukavelesile ancak 10 sene ve şirket mukavelesile de bundan daha az bir müddet için bağlanmıştır (madde 351 ve 546) [T. B. K. mad. 343 ve 536].

Fer'i kanunî neticelere bakarak hukukî muamelede bilhassa akitte üç muhtelif cins unsur tefrik olunabilir⁸²:

1 — Mukavelenin esaslı noktaları (*essentialianegotii*) aktin meydana gelebilmesi için tesbit edilmeleri lâzım asgarî şartlardır. Meselâ beyide mebi ve semen, icarda mecur ve kira gibi bu şartlar aktin tipini tayin ederler.

2 — Esasen başka bir kayıt olmaksızın müfessir hükümlerden *droit dispositif* çıkacak hukukî neticeleri tesbit etmek üzere ekseriya vazedilen şartlara (*naturalia negotii*) denilir. Meselâ alacaklının geçmiş günler faizi veyahut borçlunun kusuru halinde zararuziyan tesbit etmesi böyledir;

⁸⁰ Fransız Kanunu Medenisi madde 1135 « mukaveleler tarafları yalnız kendilerinde beyan olunan şeylerle değil belki nisfetin, âdatın veya kanunun mahiyetine göre vecibeye tahmil eylediği bütün neticelerle de bağlarlar.

⁸¹ Alacaklıya halef olmak *subrogation* madde 110, 149, 505 [T. B. K. mad. 109, 147, 496].

⁸² *Allg. Teil* § 52.

bu şartların hiç bir hukukî ehemmiyeti yoktur. Kanunun hasıl ettiği bir hukukî neticeyi mukavele ile tesbit lâzım olmadığı gibi bazan da hatta imkânsızdır.

3 — *Accidentalit negotii* aktin hukukî neticelerini, kanunun müfessir hükümlerine *droit dispositif* muhalif olarak tesbit eder. Meselâ borçlunun mesuliyetin azaltılıp çoğaltılması, mukaveleyi feshetmek hakkının verilmesi, ve bilhassa eceller ve şartlar.

IX. Hukukî muamele tarafların iradesine istinat ettiğinden bu muamele ile tahassul eden hukukî rabıtayı tarafların bozmalarına kaideten imkân vardır. Tabii hallerde mukevelelerde hukukî rabıta tarafların anlaşması⁸³ ve istisnaen mukaveleyi fesheden tarafın bir taraflı iradesile ortadan kaldırılabilir. Bir taraflı hukukî muamelelerin bazılarında (vasiyet ve vekâlet) rücu edilebilir. Diğerlerinden (bilhassa yeni vaziyetler husule getiren muamelelerden)⁸⁴ rücu olunamaz. Bir hukukî rabıtayı bozmak için kanunun bahşettiği salâhiyet tarafların rızalarıyla ortadan kaldırılamaz ; çünkü iradeyi kanunun tayin eylediği hudutlar haricinde bağlamak mümkün değildir. Binaenaleyh bir mukaveleyi biihâre tarafların rızasıyla fesh etmek hakkı bu mukavele ile bertaraf edilemez, ve kanunen rücu kabil olan bir beyandan rücu hakkından da vazgeçilemez⁸⁵.

X. Aşağıdakiler hukukî muamele değildirler:

1 — Usulü muhakeme muameleleri bilhassa davanın açılması⁸⁶. Bunların gayesi hukukî bir rabıtanın tadili değil belki bir hakkın istimali ve ya mevcut hukukî vaziyetin idamesidir⁸⁷. Bununla beraber bir usul muamelesinde bir hukukî muamele dahil olabilir; meselâ ikame olunan davada bir butlan talebi bir fesih, bir takas veya bir muhayyerlik beyanı dahil olabilir⁸⁸. Hukukî muameleler vücade getiren bu gibi irade beyanlarının

⁸³ Bir defa yapıldıktan sonra artık yalnız tarafların rızalarıyla bozulamayan yekâne akîit evlenmedir.

⁸⁴ Yukarda not 22 ye bakınız.

⁸⁵ 34 üncü maddenin ikinci fıkrası [T. B. K. mad. 00 II] vekâlet hakkında bunu sarahaten söylemektedir.

⁸⁶ *Allg. Teil* § 50 not 72.

⁸⁷ Dava ikamesinden çıkan fer'î hukuk hususiye hükümleri meselâ dava esasındaki faizler (yukarda § 10 not 34) yahut mânevî tazminat hakkının mirasla intikali (yukarda § 16 not 8) müddeinin iradesine değil hanuna istinat ederler.

⁸⁸ Yukarda § 11 not 13 e bakınız.

usulü muhakeme şekillerile yapıldıklarından dolayı davanın unsurları ve binaenaleyh bunun neticesine tabi olup olmadıkları meselesi ihtilâflıdır⁸⁹. Mamafih ben böyle olduğunu zannetmiyorum ve bir usulü muhakeme beyanına dahil bulunsalar bile bunları hukukî muamele addetmeği daha doğru buluyorum⁹⁰. Bu suretle talepte dermiyan olunan bir takastan rücu olunamaz ve talep geriye alınsa bile bu takas hükümlerini izharda devam eyler.

2 — Resmî muameleler, resmî makamların hukuku hususiyeye tesir ve bunu tadii eden kararları meselâ, *office des poursintes*^{90a}, icra dairesinin muameleleri yahut istimlâk kararları da hukukî muameleden sayılamazlar. Resmî bir muamele, meselâ vasayet makamının⁹¹ muvafakati *consentement* gibi hukukî bir muamelenin unsuru olduğu zaman bile bilhassa rızadaki fesat hakkında, hukukî muamelelerin tabi oldukları kaidelere tabi değildir. Bu muameleler doğrudan doğruya batıl ve gayrı vaki addedilemezler; fakat ancak bir şikâyet veya mafevk bir makama *instance supérieure* müracaat neticesinde iptal edilebilirler⁹².

3 — İhtilâfsız kaza usulü muhakemesine müteallik olan ve hukuku hususiye sahasında ceryan eden bir amme faaliyetini harekete getirmeğe yarayan muameleler de hukukî muamelelerden değildirler⁹³. Meselâ tapu sicilline kayıt talebi (Kanunu Medenî 963) [T. K. M. mad. 922] yahut vasinin vasayet makamına izin vermeği teklif eden ihbarı. Bu muameleler ve bunlara müşabih olanlar hukukî muamele değildirler; çünkü doğrudan doğruya bir hukuku hususiye hükmü husule getirmek için yapılmamışlardır. Meselâ mülkiyetin naklinde hukuku hususiye unsuru tescil talebi değil fakat bizzat tescildir; vasinin muamelesinde ise bu unsur vasinin teklifi değil vasayet makamının iznidir. Binaenaleyh usule muhalif olarak talep olmaksızın tescil yapılmış ve teklif edilmeksizin izin verilmiş olsa bile mülkiyetin nakli ve vasayet meamelesi⁹⁴ muteberdir. Salâhiyettar makama karşı dermiyan edilen talebin aynı zamanda da hukuku medeniyenin icap ettirdiği bir hukukî muamele olması ancak istisnaendir. Meselâ malik

⁸⁹ *Allg. Teil* § 50 not 87.

⁹⁰ Şekle ait dahi, *Oser* in 11 inci madde hakkındaki mutaleası V 7.

^{90a} Bilhassa cebri artırma dahi. SJZ 18 s. 373.

⁹¹ Yukarda s. 29.

⁹² Meselâ Kanunu Medenin 420inci maddesi.

⁹³ *Allg. Teil* § 50 IV.

namına bir ipotekli borç senedi *cédule hypothécaire* tanzimi (Kanunu Medeni madde 859 II) [T. K. M. mad. 827] gibi.

§ 21. İradenin izharı *Manifestation de volonté*

I. Hukukî muamelenin esaslı kısmı, merkezî tarafların² iradelerinin¹ izharıdır : bir taraflı muamelede yalnız bir irade izharı akitte iki irade izharı vardır. Hukukî muamelenin bir hak husule getirmek kabiliyeti insanın iradesinden değil belki bu iradenin izharından doğar ; çünkü irade ruhi bir hadise olmak itibariyle doğrudan doğruya anlaşılamadığı gibi insanın haricî vaziyeti³ kadar da az çok kat'iyetle de istidlâl olunamaz. Vakıaların mahiyetine göre birinci maddenin ikinci fıkrası [T. B. K. mad. 1] ahkâmı umumiyyede⁴ olduğu gibi, iradenin sarih⁵ ve zımnî^{6,7} izharını tefrik etmektedir. Yeni nazariyat, daha derin fakat hukuk tatbikatı için çok fazla ince tetkikler neticesinde fikrimce daha doğru olan, başka bir tefrik vücade getirmiştir :

1 — İrade, ruhî bir hadiseden diğer bir kimseyi haberdar etmek maksadiyle yapılan bir hareket şeklinde tezahur edebilir. Bu nevi tezahurlere cari lisanda⁹ olduğu gibi irade beyanı *decleration de volonté*⁸ denilebilir.

¹ *Allg. Teil* § 61. Daha yeni eserlerden *Mamigk in Irrtum und Auslegung* 1918.

² Yukarda 20 VI e bakınız. İradenin hukuku medeniyedeki ehemmiyeti hakkında ZSR NF. 41. s. 259 daki tetebbüata müracaat.

³ Her irade izharı *fait concluantr* tamamlayıcı vakıâlardan (*facta concludentia*) terekküp eder. Fakat bu tabir daha ziyade iradenin müş'ir muameleleri *actes-indiels* için kullanılır. Aşağıda 20 numaralı nota bakınız.

⁴ *Windscheid* § 72 mutalea 4.

⁵ Aşağıda II 4 e bakınız.

⁶ Aşağıda II 5 e bakınız.

⁷ Bir çok hallerde (madde 39, 74, 176, 267, 370 ve 458) [T. B. K. mad. 39, 73, 174, 262, 362, 449] bu tefrik bilfiil kaldırılmıştır. Çünkü irade izharının her iki nevi hakkında aynı ahkâm vazolunmuştur. Kanunu Medenin 410, 412 ve 639 uncu maddelerinde de [T. K. M. mad. 394, 396, 616] böyledir.

⁸ İradenin beyanına *decleration* izharından *manifestation* çok tesadüf edildiğinden Alman Kanunu Medenisi ancak beyandan bahsetmektedir. Halbuki Borçlar Kanunu daha geniş olan izhar tabirini kullanmaktadır.

⁹ Aynı mânada ihbar (aşağıda § 23 not 19) iradeyi değil belki beyanı yapanın kendi kendine yaptığı bir ifadeyi izhar eden bir beyandır.

bir beyanda bulunmak için kullanılan vasıtalar umumiyet söz veya yazıdır; fakat âdetle veya mukavele ile tesbit olunan diğer işaretler de kullanılabilir. Meselâ başı eğmek veya sallamak, rey verirken el kaldırıp indirmek, işaret vermek gibi. Beyanda iki unsur tefrik olunabilir :

a) Beyanın muhtevası, kullanılan vasıtaların mânasına göre, beyanı yapanın istediği anlaşılan şeydir : İş bitirmek iradesi *volonté de conclure l'affaire* veya netice iradesi *volonté du résultat* (*Geschäftswille, Erfolgswille*) denilen budur.

b) Beyan iradesi *volonté de déclarer* ise, iş bitirmek iradesini diğer şahıslara bildirecek muameleyi yapmak kararıdır¹⁰. İş bitirmek iradesiyle beyan iradesi yazı ile yapılan beyanda sarahaten birbirinden ayrılırlar. Birinci irade, beyanı yapanın (veya üçüncü bir şahsın) hazırladığı vesikada görülür¹¹; beyan iradesi ise imza ile ve ekseriya yalnız yazılan şeyin teslimi veya irsalile izhar olunur¹². Beyanı yapan intihap olunan vasıtanın istimalinde yanılabilir. Bu halde beyan yanlışdır; çünkü beyanı yapanın istediği mânada değildir¹³; binaenaleyh böyle bir beyan 23 ve müteakip maddeler hükmünce beyan yapma bağlamaz, fakat muayyen zamanda itiraz edilmemekle muteber bir hale gelebilir.

Bilâkis A beyanı iradede bulunacak tarzda bir şey yapmadığı halde B, belki enfüsi düşünürlerse doğru fakat afaki düşünülünce yanlış olarak, A'nın bir irade beyanında bulunduğunu tasavvur eylemişse A tarafından yapılmış bir irade beyanı mevcut değildir. Meselâ X, A'nın ismini vererek B ile telefonla konuşur veyahut B, A'nın tarafından yazılmamış, fakat A imzalı bir mektup alırsa keyfiyet böyledir. Bu gibi hallerde irade ancak zahiren beyan edilmiştir. Fakat A her zaman hakiki vaziyeti bildirmekle bu zihabı tashih edebilir. Oldukça nadir bazı hallerde A hiç bir suretle böyle bir beyanda bulunmayı kastetmediği halde kendisinin bir fiilinden

¹⁰ İhbarda muhteva ile beyan iradesi yani bu ihbarı yapmak kararını tefrik mümkündür.

¹¹ Aşağıda not 25 e bakınız.

¹² Hazırlanan aktin muhtevası tahriren tesbit edilmekle beraber taraflar bu akti itmam etmek hususunda karar vermek hakkını muhafaza eylemiş olurlarsa Almanca *Punktationen* dan bahsolar [ki bu tabir " proje " kelimesiyle tercüme edilebilir.] *Oser in* 2 inci maddeye müteallik 1 numaralı mutaleası ; *Brodmann* s. 30, *Martin de* s. 11 e de bakınız.

¹³ Beyanda hata. Aşağıda § 37 I e bakınız.

bir irade beyanı anlaşılabilir ve B de böyle anlar. Bu taktirde hüküm başka türlüdür. Bu gibi hallerde acaba A'nın ancak akte itiraz suretiyle hükümlerinden kurtulabileceği¹⁵ bir irade beyanı mevcutmu dur, yoksa A hareketinden işi bitirmek iradesi¹⁶ istihraç olunabileceğini düşünmediğinden hiç bir irade beyanı yokmudur meselesi münakaşa olunmaktadır¹⁴. Fikrimce şu şıkları tefrik etmelidir: Eğer A bu suretle B ye herhangi bir ihbarda bulunmağı kastetmişse hatta basit bir vakıayı ihbar etmek istemişse ve eğer bu ihbar B için bir irade beyanını¹⁷ tazammun ediyorsa A da, hatasebebe^{17a} akte itiraz hakkını muhafaza eylemekle beraber, bunu beyan olarak kabul eylemek mecburiyetindedir. Fakat A, B ye¹⁸ hiç bir ihbarda bulunmak niyetinde değil idiyse B nin bu husustaki yanlış fikri A için bir irade beyanı telâkki olunamadığı gibi A da bu beyanla bağlı olmaz.

2 — İş bitirmek iradesi, iradeyi diğer şahıslara ihbara matuf olmıyan bir hareketten de anlaşılabilir. İradenin bu tarzdaki izharına beyan denilemez; bu bir tamamlayıcı vakıa *fait concluant* (*acte-indice de la volonté Willens betätigung*) dır. Kusurlu olan veya tecrübe olunmak üzere satılmış bulunan bir şeyin kabulü (madde 201 ve 224) [T. B. K. mad. 198 ve 220]; vekâleti olmıyan bir mümessilin yaptığı, (madde 37) [T. B. K. mad. 38]; yahut esasen ilzam etmiyen bir bey'e (madde 23 ve müteakip maddeler) [T.B.K. mad. 23] icazet verilmesi ekseriyetle bu tarzda, meselâ istimal veya tekrar beyi suretile husule gelir. İsmarlamadığınız halde size gönderilmiş olan bir şeyin kullanılması veya satılması kabul iradesini ifade edebilir; aynı suretle birisinin size havale eylediği işi yapmak ta vekâleti kabul iradesini mütezammın olabilir¹⁹. Beyanın hilâfına olarak tamamlayıcı muamelede behemehal beyan iradesi bulunmak lâzım gelmez. Bu muameleler (*Betätigungs handlungen*)²⁰, kendilerinden ahval ve şerait ve hayat tec-

¹⁴ *Allg. Teil* § 61, s. 404; *Manigk* s. 105 ve 250.

¹⁵ *Oser* 24 üncü madde hakkındaki mutalea IV 2a.

¹⁶ Bu mânâda, TF. 34 II s. 528 *Becker*, 1 inci madde hakkındaki mutaleası 7.

¹⁷ A iki mektup yazmış, fakat zarfları şaşırarak B ye tebrik yerine bir icap mektubu göndermiştir.

^{17a} Aşağıda § 31 not 9 a bakınız.

¹⁸ A X e bir şey söyler B de bu sözün kendisine söylendiğini zanneder.

¹⁹ Mirasın kabulü umumiyetle tamamlayıcı muameleler neticesidir *pro herede gestio Windscheid* § 596 mutalea 7 ve Kanunu Medeni madde 571 II [T. K. M. mad. 550].

²⁰ *Faits concluants* (*facta concludentia*), yukarda not 3 e bakınız, *Derenburg* I § 98, 1.

rübeleri nazarı dikkate alınarak tamamlama iradesi istinbat olunan müşirler *indice* dir. Bu muameleleri yapan kimsenin bunların tamamlayıcı olduğunu bilmesi lâzım değildir, hatta bu kimse bunları gizli tutmak niyetinde de olmuş olabilir²¹: Eğer bir kimsenin hareketi yanlış bir tefsir neticesi olarak o kimsenin hiç malik olmadığı bir iradeyi mütezammın farz olursa, bu kimse yanlış beyanda olduğu gibi itiraz davası ikameye mecbur değildir; belki her zaman hakikî vaziyeti meydana koyarak hareketinden istihraç edilmek istenilen yanlış neticeleri reddedebilir. Bir beyan talep edecek yerde irade müşirlerine istinat eden (yani bir dereceye kadar diğerlerinin hareketlerini teccessüs eyliyen) üçüncü şahıs vakıaları yanlış tefsirinden mütevellit zararlara katlanır.

II. Kullanılan vasıtalara nazaran şu irade beyanları tefrik olunabilir:

A'nın iradesini izhar eden haricî vakıayı kendisine beyan yapılan B doğrudan doğruya öğrenirse beyan da doğrudan doğruya *immédiate* dir: Şifahî beyanlar veya asıl metni verilen tahrirî beyanlar. A beyanı olmak üzere ancak bu metni tanımağa mecburdur: Eğer A tarafından gönderilen mektup götüren veya bir üçüncü şahıs tarafından tağyir edilmişse ancak zahiren A'nın beyanıdır ve tağyir ispat edilmekle hakikat meydana çıkar.

2 — Eğer B'ye vasıl olan A'nın beyanı değil de işbu beyanın sebep olduğu diğer vakıalar ise ve B de bunlardan az çok katiyetle A'nın beyanını istihraç edebilirse beyan bilvasıta *médiate* dir: muhbir vasıtasıyla gönderilen şifahî haberler, telgraflar, gazeteler vasıtasıyla yapılan ilânlar Anın diğer bir şahsa kendi namına yazdırdığı veya imza ettirdiği mektuplar böyledir. Bütün bu hallerde beyanın naklinde-hata olabilir. Bununla beraber A'nın iradesiyle B'ye tebliğ olunan her şey A'nın beyanı hükümdedir; eğer A'nın beyanı yanlış naklolunursa A 27 inci madde mucibince hatayı ileriye sürebilir. Yanlış naklolunan bir beyan, tamamen şeklini değiştirmiş ve bilhassa ancak bu değişme dolayısıyla bir hukukî muamele teşkil eylemiş bulunsa bile, bunu yapan kimseye atfolunur. Nakildeki hatanın tesadüfen mi husule geldiğini yoksa vasıtanın ihmali veya *intention dolosive hile kasti*²² neticesi mi hasıl olduğunu tetkika lüzum yoktur.

²¹ Varis mirastan bir şey almış olursa bunu kabul eylemiş demektir.

²² TF. 34 II s. 528 ve 27 inci maddenin şerhleri başka mutaleeadadırlar.

3 — Beyan mücessem olabilir ve binnetice kendisine beyan yapılan kimsenin eline geçer (mektup, telegraf gibi). Yahut ta mücessem olmaz ve geçici olur. (Şifahî tebliğler - telefon muhaveresi de böyledir). Bir beyan mücessem olursa ona her zaman ittıla kespedilebilir. Halbuki şifahî bir beyandan ancak yapıldığı zaman haber alınır. Mücessem bir beyan, bunu mündemiç bulunan vesika hazırlandığı veya²³ diğer tarafa vasıl olduğu zaman tamam olur; vesikanın serlevhası bozulmuş olsa bile böyle bir beyan muteber kalır²⁴. Mücessem beyanlar hemen daima gaipler arasındaki münasebatta kullanılır; bunlar hâzırlar arasında da kullanılabilir (mektubun teslimi suretiyle)^{24a}.

Tahrirî beyanlarda metinle imza tefrik olunur²⁵; ticaretteki âdetlere²⁶ göre imzanın vaz'ı üst tarafındaki metni imzayı koyanın irade beyanı addettirir. Mümzinin bu metni bilip bilmediğini veya bilecek vaziyette bulunup bulunmadığını tetkike lüzum yoktur. Yazılı bir şeyi okumaksızın imza eden metindeki beyanı yapmış farz olunur²⁷. Bu metnin ihzarı beyanın ihzarı demek olmadığından bir üçüncü şahsa havale olunabilir²⁸. Beyanı yapan kimse imzalanmış fakat tamamlanmamış bir vesikayı (*blanc-seing*) doldurulmak üzere diğer bir şahsa ve bilhassa diğer tarafa teslim edebilir²⁹; ve doldurulmasını da bu şahsa bırakabilir. Doldurulmuş olan imzalı senet bunu veren kimsenin beyanı addolunur; çünkü imza etmiştir³⁰. İm-

²³ Vusule lüzum gösteren bir beyan mevzuubahis ise, aşağıda § 22 ye bakınız.

²⁴ Kıymetli evrakta böyle değildir; bunlar da bunları yapanın beyanına ilâveten alacaklının hakkı da mündemiçtir. Aşağıda X § 30 a bakınız.

^{24a} Aşağıda § 24 not 25 e bakınız.

²⁵ İmza için beyan sahibinin ismi veya diğer bir vasfı (meselâ «babam» gibi) kullanılır. Eğer imza olarak başkasının ismi atılacak olursa beyan bu isim sahibinin değil, belki asıl beyan sahibinin addolunur.

²⁶ 31 inci maddeye göre imza ancak kanunun tahrirî şekli mecburî tuttuğu hallerde lâzımdır.

²⁷ Ancak hususî hallerdedir ki hatayı ileri sürerek muhtevasını kabul etmiyebilir. Aşağıda § 37 not 2 ye bakınız.

²⁸ Senet imzalandıktan sonra beyan sahibinin izni olmaksızın bunda yapılan tadilat beyandan bir kısım teşkil etmez ve binaenaleyh hükümsüzdür. Üçüncü bir şahsın imzadan evvel metinde yaptığı ve beyan sahibinin imza zamanında görmediği tadilat beyana dahil olur; fakat beyan sahibi hata dolayısıyla buna itiraz edebilir.

²⁹ Kanun cirolarda tahrirî bir beyanın beyaz olarak imzasını kabul eylemiştir. Madde 730.

zalı beyaz senedi *blanc - seing* dolduran bunu veren kimse namına hareket etmez ve binaenaleyh bunun mümessili değildir ; vekâletin verdiği hakka müşabih bir hakkı vardır. Fakat bu hakkı ötekinden tefrik etmek lazımdır. Bu hak yeni vaziyet husule getiren bir hak *droit formateur, Gestaltungsrecht* addolunabilir³¹. Eğer imzalanmış senedi dolduran kimse hakkını tecavüz ederse, senet buna rağmen A'nın beyanı addolunur. Fakat A buna hata dolayısıyla itiraz edebilir³².

Kendisinde, hukukî bir muamele vücade getiren bir irade beyanı mündemiç bulunan bir yazıya Almanca *Dispositivurkunde (document dispositif)* yani « tasarrufu mutazammın bir vesika » denilir; binaenaleyh bu vesika esasen yapılmış bir beyanı veya diğer bir hadiseyi tesbit eden bir senetten ayrıdır. Müsbit bir vesika ihzarı, bir irade beyanı değil bir ifadedir. Binaenaleyh hukukî bir muamele değildir³³. Mamafî cari lisanda beyan, irade beyanlarını vakıaların ifadesi şeklinde tesbit etmek hususunda çok münteşir bir âdet vardır³⁴. Meselâ eğer bir kimse « X e karşı 100 franklık bir borç tanıyorum » diye yazarsa yahut « X e 100 frank vadediyorum » derse bir emri vakii tesbit etmesine rağmen bu ifadeleri ekseriya esasen mevcut bir borca delil addedilmez fakat yeni bir borç vücade getirir³⁵.

4 — Bazı hallerde (madde 214 III, 369, 459 III, 462 II, 481 III ve

³⁰ *Blanc - seing* imzalı beyaz senet doldurulmadıkça tam değildir ve hüküm ifade etmez. Yalnız beyaz ciro 731 inci maddeye göre derhal hüküm ifade eder.

³¹ Yukarıda § 3 not 10 a bakınız.

³² Galip fikir bu merkezdedir. *Allg. Teil* § 61; fakat bu fikir bence şayanı münaakaşaya görünüyor. Çünkü imzalı senedin *blanc - seing* kararlaştırılmış olan şekle muhalif doldurulması keyfiyeti imza sahibinin bir hatası neticesi değil belki bu kimsenin doldurana olan itimadının sui istimalidir. Binaenaleyh imza sahibine senede itiraz hakkını vermemek ve fakat kendisi için imzalanmış senedi *blanc - seing* suiistimal eden aleyhine bir zarar ve ziyan alacağı tanımak daha doğrudur. Borçlar Kanunu için amelî bir mülâhaza daha ilâve edilebilir ; eğer imza sahibine senede itiraz hakkı verilecek olursa tagyir edilmiş senedi hüsünüyle iktisap eden bunu 26 inci maddeye müsteniden imza sahibine iade edemeyecek ancak imza sahibine ihmal atfolunabildiği takdirde — ki nadiren vuku bulur — bu hakkı haiz olacaktır. Fakat fikrimce imzalı senedin *blanc - seing* suiistimal hasarını bunu imzalayana tahmil etmek nisfete daha muvafıktır.

^{32a} Aşağıda § 30 not 20 a ya bakınız.

³³ Aşağıda § 23 not 28 e bakınız.

³⁴ *Allg. Teil* § 48 not 85, § 73 not 71; aşağıda § 32 not 8 e bakınız.

³⁵ *Praxis* 12 s. 243 [TF. 49 II s. 167; JdT 1924 s. 66] .

497 II) [T. B. K. mad. 211, 361, 450, 453, 472, 488]³⁶ kanun kelimelerinin mânalarını tarif etmeksizin beyanın sarîh *expresse* ve şekle tabî olmasına lüzum göstermektedir. 74 üncü ve 176 ıncı maddelerden [T. B. K. mad. 73, 174] istihraç olunabilir ki eğer bir beyanın mânası kullanılan beyan vasıtalarından anlaşılır ve bunu tefsir için yapıldığı şaraiti³⁷ tetkika lüzum olmazsa bu beyan sarîh *expresse* dir. Ancak, mânaları cari lisanda veya ticarî münasebatta kullanılan lisanda hiç bir iştibaha mahal vermiyecek şekilde tesbit edilmiş kelimeler ve istisnaen taraflar arasında kararlaştırılmış diğer işaretler (telgraf şifreleri) (*Willensbetätigungen*) *Les faits concluants* sarîh bir beyan addolunamaz; çünkü mânalarını daima ahval ve şaraite göre tayin lâzım gelir³⁸. Aynı suretle müstevdan kıymetli evrakı satmak hakkı (madde 481 III) [T. B. K. mad. 472] müddin vaziyetinden, meselâ o zamana kadar müstevdan bu gibi hareketlerine müsamaha eylemiş olması keyfiyetinden, istihraç edilemez³⁹.

5 — İradenin sarîh olmıyan beyanlarına zımnî denir. Bu tabir bir hataya sebep olabilir. Filhakika sarîh olmıyan beyan yalnız pasif bir vaziyetten değil belki ahval ve şaraite göre⁴⁰ bir iradenin mevcudiyetine delâlet eden bir faaliyet (söz veya fiil) den de tereküp edebilir. Zımnî irade beyanı sahasında tetkikatımızı tamik edersek atideki halleri tefrik edebiliriz :

a) Ancak ahval ve şaraite nazaran kat'î bir mana alabilecek derecede gayrı vazîh tabirlerle yapılan beyanlar⁴¹, yahut doğrudan doğruya ifade ettikleri mânaya ancak ahval ve şaraitin tetkikiyle bir mânâ ilâve olunabilen nakıs tabirlerle yapılan beyanlar⁴².

³⁶ 160 II ve 192 II inci maddelere de bakınız. (248 II inci maddede " sarahaten " kelimesi yoktur.)

³⁷ Fikrimce kanunî hükümlere atfetmek sarahate zarar getirmez. Meselâ ticarî bir vekâlet verirken " Borçlar Kanununun 462 inci maddesinin II inci fıkrasında mezkûr hukukî muamelelere de şamil olduğu " söylenebilir. *Trib. d'Empire* (65 s. 181) başka bir mutaleadedir.

³⁸ ZSR NF. 15 s. 286 da verdiğim misali geri alıyorum.

³⁹ Oser 481 inci madde hakkında başka bir mutaleadedir.

⁴⁰ 34 üncü maddenin III üncü fıkrası gerek sarîh tabirlerle ve gerek hareketlerle tevcih olunan salâhiyetlerden bu mânada bahsetmekte ve bununla kanunun başka yerlerde " zımnî " tabiriyle ifade ettiği şeyi kastetmektedir.

⁴¹ " Mali kabul ediyorum " şeklindeki bir telegraf vaziyete göre bir beyi, bir icar veya bir hibe aktini itmam edebilir.

b) Tamamlayıcı vaziyetlerde *attitude concluante* yani bir kimsenin iradesini diğerlerine bildirmek için yaptığı hareketlerde mündemiç bulunan irade beyanları⁴³.

c) İrade müş'irleri *indices de la volonté* yani kendilerinden muayyen bir iradenin mevcudiyeti istihraç olunmakla beraber bu iradeyi izhar kasıtle yapılmamış olan fiiller⁴⁴.

Tamamlayıcı vaziyet *attitude concluante* ekseriya bir terki fiilden ibarettir. Bilhassa, sükût *silence* icazeti *ratification*⁴⁵ ifade edebilir. Fakat sükût etmiş olan kimsenin muhalefeti⁴⁶ izhara muktedir ve mecbur olması şarttır. Bir icaba cevap vermemek keyfiyeti umumiyetle kabul⁴⁷ addolunmaz. Zira kimse sebebiyet vermediği suallere cevap vermek mecburiyetinde değildir.

6 — Kaideten bu husus hâkimin hüsnu tedbirine terk ve zımnî beyanlarda ve tamamlayıcı vakıalarda *faits concluants* izhar olunan iradelerin istihracı kendisine havale olunur⁴⁸. Fakat bazı hallerde kanun bir kimsenin tavır ve hareketinden bu tavır ve hareketi ve tayin eden iradeyi istihraç eder ; kanun, muameleyi yapanın muayyen muhtevalı bir iradeye malik olduğunu farzederek (*praesumptio juris*) böyle bir hüküm vazetmiştir⁴⁹. Meselâ ikinci maddeye göre taraflar esaslı noktalar hakkında

⁴³ Muhayyerlik hakkına malik olan alacaklı bedellerden birini talep ettiği taktirde borçlu, alacaklının bu hakkından haberdar ise bu talebi o hakkın istimali addedebilir. Birbirini müteakıp yapılan ticarî muamelâtta ekseriya öyle vaziyetler hasıl olur ki bir icapta bulunulduğu zaman o vakte kadar yapılan aynı cinsten diğer akitlelerdeki şart bu icapta dahil farzolunur.

⁴⁴ Bir sigaracı dükkânından bir havana sigarası alıp bedelini tezgâhın üzerine koyan kimse bir işira icabında bulunmuştur.

⁴⁵ Yukarıda 1 2 ye bakınız. Romalılar, tarafların iradeleri haricinde kanunun husule getirdiği hükümleri tarafların zımnî iradelerine istinat ettirmesini severlerdi. Meselâ mucirin kanunî rehin hakkına *pignus tacitum* denilirdi: *Dernburg I § 265 Mutalea 3*. Yukarıda § 6 ya bakınız.

⁴⁶ *Qui tacet consentire videtur* formülü kilise hukukundan istihraç olunmuştur.

⁴⁷ Muhalefet imkânı her şeyden evvel bu muhalefeti icap ettiren vakıaların bilinmesiyle hasıl olur.

⁴⁸ Aşağıda § 24 not 25 e bakınız.

⁴⁹ Böyle bir halde hâkimin doğru addettiği şey bir *praesumptio hominis* e istinat eder. *Windscheid § 133, mutalea 10*.

⁵⁰ Kanun yalnız irade beyanlarını değil belki diğer vakıaları da mevcut farzedebilir: meselâ çocuğun tanınması (Kanunu Medenî madde 252) [T. K. M. mad. 241] ; tapu

mutabık kaldıkları zaman, tali noktalar için bilâhare uyuşulmak kaydıyla akti tamam addetmek niyetinde oldukları farzedilir. (16 I, 176 III, 481 II inci maddelere bakınız.) [T. B. K. 16, 174, 472] Hukukî karine bir kaidedir ki hilâfına bir delil olmadığı taktirde tamamıyla sabit olmıyan bir vakıayı doğru olarak kabule hâkimi mecbur eder. Beyyine külfetine müteallik bütün hükümlerde olduğu gibi bu kaidenin de maddî hukuka mühim bir tesiri vardır⁵⁰: Kanunun müeyyide kuvveti bahşettiği bir ihtimal bir şahıs için hakikatte malik olmadığı bir iradeye malikmiş gibi bazı hukukî neticeler hasıl edebilir.

Kendisinden muayyen muhtevalı bir irade istihraç olunan veya bu mânada bir hukukî karine doğuran bir hareketin faili eğer böyle bir iradeye malik değilse bir protesto⁵¹ tanzim etmek yani diğer taraflara veya üçüncü şahıslara hakikî iradesini tebliğ etmek yahut bunu tahriren göndermek⁵² suretiyle hakikî iradesini tesbit eden bir delil elde etmiş olur. Bu protesto bir ferağate veya bir üçüncü şahsın hakkını kabule karşı yapılmış olursa buna ihtiyatî kayıt *réservé* denilir. Meselâ madde 160 II [T. B. K. mad. 158] .

7 — Bazan kanun karineden de ileri giderek bir tavır ve hareketin muayyen muhtevalı irade beyanı addedilmesini emreder. Meselâ 320 inci maddenin ikinci fıkrasına göre [T. B. K. mad. 314] (mukavele yapılmaksızın) muayyen bir müddetle bir iş deruhte edilir ve bu iş de ancak bir ücret mukabili yapılan cinsten olursa hizmet akti tamam olmuş farz edilir. 395 inci madde [T. B. K. mad. 387] mucibince, derhal reddedilmeyen vekâlet kabul edilmiş addolunur^{53a}. Aynı suretle 31 inci maddedeki

sicilline mukayyet bir hakkın mevcudiyeti (Kanunu Medenî madde 937) [T. K. M. mad. 905] gibi. Karine bir irade beyanının muhtevalı müteallik olursa bu karineyi tesbit eden kaideye bir tefsir kaidesi de denilebilir. *Allg. Teil* § 51 II 1.

⁵⁰ Demek ki mantikî muhtevalarına nazaran bu hukuk kaideleri usulü muhakemeye müteallik olmakla beraber demek ki Kanunu Medenin 8 inci maddesindeki beyyine külfeti, faraziyeler gibi maddî hukuk kaidelerine tabidir.

⁵¹ *Oser* madde 1 mutalea V 2 b.

⁵² Protesto hakikate tetabuk etmezse (*prot. facto contraria*) yani hâkim, protestoya rağmen ilk tavrı hareketten istidlâl olunan maksadın hakikaten mevcudiyetine kani olursa işbu protesto hükümsüz kalır.

^{53a} Bu vekâlete mahsus bir kaidedir; binaenaleyh kendilerinde ispekülâtif mahiyet bulunan akitlere (meselâ beyi ve istisna akitlerine) teşmil olunamaz.

mühletin kullanılmaması, muayene şartıyla yapılan beyide (madde 225 I) [T. B. K. mad. 221] müşterinin sükûtu akte icazet addolunurlar ; 201 inci maddeye [T. B. K. mad. 198] göre mebiin ayıplarını bildirmemek kabul addolunur⁵³. Bu hallerde kanun, bir tavır ve harekete bir irade beyanı kıymetini verir ve bu neticenin tarafların hakikî iradelerine uyup uymadığını düşünmeğe lüzum görmez. Bir hareketin muayyen bir mâna meselâ bir kabul ifade ettiğini farzetmek lâzım geliyorsa bu doğrudan doğruya ve bilhassa hukukî lisanda bu harekette kabul iradesi mevcut olmasa bile kabulün hükümleri tahassul eder demektir. Karinede olduğu gibi muhalif bir kasit beyyinesi kabulüne imkân yoktur. Meselâ 395 inci maddeye [T. B. K. mad. 387] göre vekilde mevcudiyeti farzedilen bir irade mevcut olmamış ve olmasına da imkân bulunmamış (meselâ vekil mektubu almakla beraber henüz muhteviyatına ittila kespememiş) olsa bile vekâlet tamam olur. 31 inci madde hükmünce de bir mühletten istifade edilmemesi hiç düşünülmemiş olmakla beraber kanunun yanlış anlaşılmasından ve diğer manialardan dolayı akte vaktinde⁵⁴ itiraz edilmemiş olsa bile işbu akit müddetin hitamında lüzum ifade eder.

Bu gibi hallerde reddi kabil olmıyan bir karineden *presumptious irrefragables* (*praesumptio juris et de jure*)⁵⁵ veyahut fikrimce daha muvafık olarak⁵⁶ iradenin⁵⁸ farazi beyanından *declaration fctive*⁵⁷ bahsolunur. Roma hukukundan alınan⁵⁹ faraziye mefhumu tedvin hususunda bazan vazı kanunun işine yarar⁶⁰: fakat bütün mantık sun'iliklerinde olduğu gibi

⁵³ 6. inci madde hakkında aşağıda § 24 not 58 e bakınız.

⁵⁴ Aşağıda § 39 not 26 ya bakınız.

⁵⁵ *Reichel*, 8 inci maddeye müteallik mutalea No. 4; *Oser*, 1 inci maddeye müteallik mutalea V 2a; *Enneccerus* § 144 III. (*Génj, Science et technique III s.264, s.299*).

⁵⁶ Filhakika, fikrimce karine *presumption* kelimesinin mânasından aksini ispat imkânı istidlâl olunabilir. Bu suretle reddi kabil olmıyan bir karine, bir *contradictio in adjecto* meydana getirir.

⁵⁷ *Allg. Teil* § 61 s. 422. *Oser*, 201 inci maddeye müteallik mutalea IV.

⁵⁸ Faraziye ile yalnız irade beyanı değil belki diğer vakıâların mevcudiyeti de kabul edilmiş olur *Allg. Teil* § 43 not 35. Kanun bir X vakıâsının hukukî hükümlerini Y vakıâsına tatbik etmek istediği zaman bazan X in Y addedilmesi lâzım geldiği faraziyesine istinat eder. Meselâ 156 inci maddeye bakınız.

⁵⁹ *Windscheid* § 67 mutalea 5.

⁶⁰ Şartın tahakkukuna hüsnüniyete muhalif olarak mümanaat edildiği zaman da (madde 156) [T. B. K. mad. 154] o şart tahakkuk etmiş addolunur. Alman Kanunu Medenisi (§ 162) de aynı sureti halli kabul etmiştir.

bu mefhum da faraziyenin şerait ve ehemmiyeti hakkında⁶² şüphe bıraktığından⁶¹ kusurludur.

Borçlar Kanununun pek az teknik olan lisanında kullanılan tabirler sarıh bir faraziye manası vermeğe müsait değildirler⁶³. Bu suretle 268 inci madde [T. B. K. mad. 263] mucibince icarın zımnen tedridi bir faraziye değil belki kanunî bir karine⁶⁴ addolunmalıdır. Müstecirin iradesi nazarı dikkate alınmaksızın, mecurun kullanılmasında devamın yeni bir icar münasebeti doğurduğu farzolunamaz; müstecir, ya mucire karşı bir beyanla veya hususî ahval (meselâ hastalık dolayısıyla) mecuru kullanmakta devama mecbur olduğunu veya iadeye imkân bulamadığını ispat eylemekle bu neticeyi bertaraf edebilmelidir. Hizmet aktinin (madde 346) [T. B. K. mad. 339] ve şirket mukavelesinin (madde 546 III) [T. B. K. mad. 536] zımnen tecdidinde de keyfiyet böyledir⁶⁵.

⁶¹ Bu faraziyeden vazgeçilebilir: 224 üncü maddenin II inci fıkrası [T. B. K. mad. 220] (225 inci madde [T. B. K. mad. 221] ile mukayese ediniz) bunu ispat için kifayet eder: müşterinin sükûtu halinde kabulden imtina edildiğini farzedecek yerde sadece ve açıkça « müşteri derhal cevap vermezse bayi serbest olur » demektedir. 324 üncü madde faidesiz bir faraziye misal teşkil eder. Hilâfına tahrirî bir mukavele olmadığı taktirde «tip,, mukavelenin muhtevasının «taraffarın iradelerini,, ifade ettiği farzolunur. Halbuki, hilâfına tahrirî bir mukavele olmadığı taktirde, tip iş mukavelesinin hizmet akti muhtevasını tayin ettiğini söylemek daha basit olurdu. Vazı kanunun, emrini icra ettirmek için hnkikatte mevcut bile olmıyan bir iradeye istinat etmesine lüzum yoktur.

⁶² Kanunun bir irade beyanı addettiği bir tavruhareket için hukukî ehliyete lüzum olup olmadığı sorulabilir. Bazı hallerde (madde 201 ve 395) [T. B. K. mad. 198, 387] hukukî ehliyete lüzum olduğunu kabul etmek lâzım gelir; halbuki kansatimee 3 üncü maddede mevzuubahs olan mefruz kabul ancak bir taliki ecelin *délai péremptoire* inkızası şeklinde mutalea olunmalıdır. Bu halde ecelin inkızasına meydan veren kimsenin hukukî ehliyeti pek az ehemmiyeti haizdir.

⁶³ Bilâkis *présumer* kelimesi muaddel 190 inci maddenin birinci fıkrasında [T. B. K. mad. 187] faraziye mânasındadır : eğer müşteri derhal teslimi talep etmezse, teslimden vazgeçtiği farzolunur ve böyle bir iradesi olmadığını ileri süremez. *Martin*, Borçlar Kanunu, akitler s. 18.

⁶⁴ *Oser* ve *Becker* de bu mânada.

⁶⁵ 239 uncu maddenin [T. B. K. mad. 234] Almanca metni, fransızca metinde olduğu gibi, daha basit ve daha doğru olarak « *Schenkung ist jede Zuwendung* » diyecek yerde « *Als Schenkung gilt jede Zuwendung* » demektedir.

§ 22. Tekemmülü vusule bağlı beyanlar

Déclarations exigeant réception

I. İrade beyanlarının çoğu ve bilhassa Borçlar Kanununda mevzuubahsolan beyanlar hükümlerini ifade edebilmek için bir kimseye¹ tevcih edilmiş bulunmaları yahut Alman Kanunu Medenisinin dediği gibi (diğeri bir şahıs karşısında sadır olmuş olmaları) lâzımdır. Bu irade beyanları Almandada *empfangsbedürftig* (*exigeant reception*) tabiriyle gösterilir ki bu tabir güzel olmadığı gibi tamamen doğru da değildir². Bununla beraber nazariyat sahasında (aynı suretle İsviçrede)^{3,4} behemehal bir muhataba lüzum göstermeyen ve yine pek güzel olmıyan *nicht empfangsbedürftig* (*n'exigeant pas réception*) tabiriyle ifade edilen beyanlar mukabili olarak bir yer tutmuştur⁵. Vusulüne lüzum gösterilen bilhassa icaptır; kaideten, icabın kabul veya reddi, ve bu kabilden olarak kendisiyle bir yeni vaziyet ihdas eden hakkın *droit formateur* istimal edilen beyanlar⁶ (meselâ fesih , rücu , fesih beyanı *denonciation*, takas) için de vusul şarttır. İsviçre hukukunda bu hususta bir sarahat bulunmamakla beraber⁷ bu beyanların tekemmülünün vusule bağlı olması tesirlerinin başka bir şahsın hukuki sahasına tecavüz etmesinden ve binaenaleyh o şahsın ıttılâna erişmesi lâzımgelmesinden ve bunun için de bunların hiç olmazsa o kimseye tevcih edilmesi iktıza etmesinden ileri gelir⁸. Bilâkis

¹ Tamamlayıcı vakiâlarda *faits conclusants* (yukarıda § 21 I 2 ye müracaat) , beyan iradesi mevcut olmadığından iradenin diğeri muayyen bir şahsa isali maksadı da mevcut değildir.

² Beyanın muhatabından başkasına vusulü kâfi değildir.

³ Şerhler feshin ihbarı, rücu, takas... vesairenin vusule mütevakkıf olduğunu beyan ve bunu malûm farzederler.

⁴ *Allg. Teil* § 61 III.

⁵ *Allg. Teil* § 61 V.

⁶ Yukarıda § 20 not 14 e müracaat.

⁷ Bir taraflı beyanların vusulü lüzumu tesadüfen 265 II, 293 II, 407 II, 438 ve 500 III üncü maddelerde [T. B. K. mad. 260, 288, 399, 399, 429, 491] mevzuubahs olmuştur.

⁸ Aynı sebepten dolayı muhaberatin (aşağıda § 23 not 30 a müracaat) mürselünileyhe vusulü lâzımdır.

şu beyanların tekemmülü vüsule bağlı değildir : evveleminde vasiyet, ve bundan sonra tesisi yapan kimsenin beyanı, ilân suretiyle vait, (madde 8) bir ticarî senedin kabulü, (madde 739). Bu mahiyetteki beyanlar, beyan kararı anlaşılabilir bir hal alınca ve kanunda muayyen şekillerle izhar edilmeleri akabinda⁹, muayyen bir kimsenin ıttılama vasıl olup olmadıkları aranmaksızın tekemmül ve hükümlerini ifade ederler; bilhassa vasiyet, alâkadarca meçhul kalmış olsa bile vasiyet edenin vefatiyle beraber hükümlerini tevhit eyler.

II. Tekemmülü vusule hağlı icapların muhatabı *déstinataire*, her zaman olmamakla beraber ekseriyetle icab failince malûm bir kimse¹⁰, ve kaideten hususî bir şahıs istisnaen de bir makamdır¹¹. Tekemmülü vusule bağlı beyan bir varaka ile de teecessüm ettiği vakit (mektup, telegraf) bunu terkip eden unsurları muhtelif zamanlara ayırmak mümkündür.

1 — Fail beyanının diğer tarafa isali için (normal addedilen vaziyetler dahilinde) kendisine terettüp eden son fiilleri ifa ettiği zaman beyan sadır olmuştur *emise* denilebilir : bir mektup veya telgrafın¹² irsali¹². İşte bu ande beyan sahibi iradesini izhar etmiş olur¹⁴. Binaenaleyh bu zamanda medenî ehliyete malik olması lâzım ve kâfidir¹⁵; mektubun irsalinin akabinde medenî haklarını istimal ehliyetini kaybederse beyan muteberiyetini muhafaza eder. Fikrimce mektubun irsalinden sonra beyan sahibi vefat edince de aynı hal sureti tatbik edilmelidir : beyan muteberdir ve hükümlerini beyan sahibinin terekesi üzerinde ifade eder. Bu hukuk

⁹ Kanun bazan bir ilândan bahşeder : bu kabilden olarak borcun nakli (madde 181) [T. B. K. mad. 17²] ; kanunda tasrih edilmemekle beraber, aynı suretle ilân suretiyle vukubulan vaitler için *Oser*, mutalea II 1; *Becker*, 8inci maddeye müteallik mutalea 2.

¹⁰ Bir numara tahtında post restant olarak gönderilmiş bir mektup.

¹¹ Mirasın reddi, Kanunu Medenî madde 570 [T. K. M. mad. 549] .

¹² Beyan, karşı tarafça diğer bir adres, meselâ muhatabın sakin olduğu yer, gösterilmediği veya taraflar bir mahalli tahsis etmedikleri veyahut beyan sahibince malûm vaziyetlerden böyle bir yer anlaşılmadığı taktirde, diğer tarafın ikametgâhına veya ticarî müessesesine gönderilmelidir.

¹³ Mektubun yazılması vakiâsı beyanın hazırlık muamelesidir; beyanın mektup gönderilmesi veya verilmesi suretiyle vukuu lâzım geliyorsa imza da böyledir.

¹⁴ Beyan sahibinin hüsnüniyetini tayin hususunda da aynı suretle bu an muteberdir.

¹⁵ 10 uncu maddeye nazaran kabul haberinin isali gaipler arasındaki akitlerde hususî bir ehemmiyeti haizdir. Aşağıda § 24 VI müracaat.

kaideleri Borçlar Kanununda tasrih edilmemekle beraber¹⁶, fikrimce irade beyanının esasına muvafık olduklarından doğruluklarından şüphe edilemez¹⁷.

2 — Ahkâmı umumiyede¹⁸ muayyen bir şahsa tevcih edilen irade beyanının suduriyle beraber mi (sudur nazariyesi *théorie de l'émission*) yoksa diğer tarafın ittilaile mi (ittila nazariyesi *théorie de la perception*)²⁰ tekemmül edeceği münakaşa edilmekte idi. Asrî hukuk — Alman Ticaret Kanunu ve Borçlar Kanuniyle Alman Kanunu Medenisi— mutavassıt bir noktâi nazar kabul etmiştir²¹; beyan irsal ile ittila arasındaki bir anda «vusuliyle» beraber, (madde 3, 5 ve 9²²), yahut Alman Kanunu Medenisinin dediği gibi eriştiği *parvenir* anda tekemmül eder²³. Bir varaka hayattaki tecrübeler nazaran ve tabii şartlar içinde bundan haberdar olmak ancak muhatabın bizzat kendisine ve yahut ticarethanesindeki teşkilâta bağlı bir surette kendinin alâkadar olduğu bir mahalde bulununca vasıl olmuş demektir; bir mektup muhataba teslim edilince veya mektup kutusuna konulunca yahut apartmanında veya ticarethanesinde bu kabil beyanları kabzeimesi mutat olan bir kimseye teslim olununca vasıl olmuş olur²⁴. Kanunun hal sureti mektuplar veya telgraflarla vukubulan münasebetlerden tevellüt edecek tehlike ve hasarın *risques* hakkaniyete muvafık bir surette taksimi esasına istinat eder: gönderilen mektup mürselünileyhin kudreti sahasına girinceye kadar husule gelecek tehlike ve

¹⁶ Alman Kanunu Medenisi § 130 II.

¹⁷ *Oser* 3 üncü maddeye müteallik mutalea II le.

¹⁸ *Windscheid* § 306.

¹⁹ Bu fikir, kendisinden beyanı muntazamen göndermekten başka bir şey beklenmeyen beyan sahibinin menfaatini nazarı itibara alır; muhatabın ittilasına vasıl olmamış ise beyanı yok addetmek çok şiddetli olurdu.

²⁰ Bu nazariye, menfaati ancak kendisine vasıl olan bir beyanın hüküm ifade etmesi noktasında olan muhatap noktâi nazarından mevzudur.

²¹ *Oser*, 2 inci maddeye müteallik mutalea III; *Becker*, 5 inci maddeye müteallik mutalea I.

²² 5 İnci madde aynı mealde olarak bir beyanın «vusulünden» bahseder. [Madde 3 II mürselünileyhe «vusulü» anı], madde 10 II bir beyanın «vusulü» [vusul nazariyesi *théorie de la réception*] .

²³ Bu hükümleri «vusule» atfeden kaideler âmir hükümlerden değildir. Bir beyanın meselâ bir fesih beyanının irsalinden itibaren veya muhatabın ittilama vasıl olunca hükümünü ifade edeceği kararlaştırılabilir.

²⁴ TF. 25 II s. 469. *Oser*, 9 uncu maddeye müteallik mutalea 2 III.

hasarlara²⁵; mürselünileyh ise bu saha dahilinde mektubun ıttılama vasıl olamaması tehlikesine katlanır²⁶. Bu hal sureti aşağıdaki iki sebeple de izah edilebilir: bir kere mektubun vusulünün ispatı²⁷ ıttılama ispatından daha kolay olan haricî bir hadisedir; diğer cihetten mürselünileyh bu ıttıla keyfiyetine daima mani olabilir. Muhatabın mektubu kabzetmek suretiyle vusulüne yardım etmesi mümkündür; fakat ekseriya mektup kendisinin haber ve arzusu olmaksızın, kendi kudret sahasında husule gelen bir hadise ile vasıl olur (meselâ varaka mürselünileyhin mektup kutusuna konulur²⁸) .

3 — Beyan muhatabın ıttıla peyda etmiş olmasına bakılmaksızın vusulile beraber tekemmül eder ve muteber olur ; binaenaleyh muhatap gaiplik²⁹, hastalık, sarhoşluk veyahut diğer sebeplerle³⁰ derhal haberdar olamayacak bir halde olsa bile beyan hükümlerini ifade eder ; muhatabın okumak bilmemesi veya mahallî lisanı anlamaması halinde de böyledir³¹. Kendisine vasıl olan varakada tecessüm eden beyana mümkün olduğu kadar çabuk muttali olmak gayret ve külfeti muhataba terettüp eder. Burada vazı kanunun iki zıt menfaati tevzin ettikten sonra bertaraf edemeyeceğini zan ettiği gayrı kabili itiraz bir şiddet vardır³². Fakat beyanın yerine vusuliyle beraber muteber olmasına rağmen muhatabın, bazı vakıtalara vakıf olup olmadığına veya bir hata işlemiş bulunup bulunmadığına tetkiki mevzuu bahsolunca, vukufsuzluğunu ileri sürebileceği unutulmamalıdır. Meselâ

²⁵ Mürsil ihtiyatî tedbirler alarak bu tehlikeleri bertaraf edebilir.

²⁶ Bu tehlikeyi azaltmak ancak mürselünileyhin elindedir.

²⁷ Mürsil mektubu taahhütlü göndermek suretiyle vusulün sübutunu temin edebilir. Zürih Hukuk Usulü Muhakeme Kanununun 402 inci maddesinin hususî işlerde kabul ettiği resmen ihbar şekli de daha iyidir.

²⁸ Vasıl olan bir beyan, sahibi tarafından gönderilmiş olmadıkça hüküm ifade etmez, binaenaleyh sahibinin rızası olmaksızın bu beyan muhatabın eline vasıl olmuşsa hükümsüzdür. Bununla beraber işlerin tabii cereyanı nazarı itibara alınarak muhatabın nezdinde bulunan varaka tabii bir suretle kendisine vasıl olmuş ve onun zilyetliği altına girmiş olduğu farz olunur. *Oser* 13 üncü maddeye müteallik mutalea 6; *Allg. Teil* § 63 not 178.

²⁹ İkametgâhını terkeden kimsenin adresine gelen beyanlara nazaret etmesi veyahut bundan haberdar olmak için bir mümessil bulundurması lâzımdır.

³⁰ Muhaptta medenî ehliyetin lüzumuna dair aşağıda § 27 not 22 ye müracaat.

³¹ Bir beyanda bulunmak için muhatabın bilmediği ecnebi bir lisan kullanılamaz.

³² Muhatabın nezdine irişen beyanatının ıttılama vasıl olmadığını beyan sahibi öğrenirse hüsnüniyet, beyanını tecdit ve tekrar etmesini icap ettirir. Eğer beyanını tecdit ve tekrar etmezse beyandan husule gelen hakları istimal etmesi Kanunu Medeninin 2 inci maddesine müsteniden kabul edilmeyebilir.

200 üncü maddeye [T. B. K. mad. 198] nazaran mebiin ayıbına karşı kefalet ancak müşterinin bunlara vukufiyle bertaraf olur; bilâkis müşteri, bayi tarafından mebiin ayıbını ihbar ederek yazılmış bir mektubu okumasızın almış bulunuyorsa bu mesuliyet hakidir³³. Bu kabilden olarak vekil müvekkilinin kendisine vasıl olmuş ve fakat kendisinin kusuru olmaksızın ıttila edememiş olduğu talimatına riayet etmemiş ise bundan dolayı muahaze edilemez; 397 [T. B. K. mad. 389] ve 406 [T. B. K. mad. 400] inci maddelere müracaat.

III. «Vusul» ancak yazılı beyanlar hakkında mevzubahs olabilir; çünkü muahhar bir ıttilaa ancak bu kabil beyanlar müsaittir. Bilâkis şifahi beyanlar (telefonla yapılan beyanlar da bu kısma dahildir) sudurları anında diğer tarafın ıttilasına irişebilirler; bunların izhar ve ahizleri aynı saniyede husule gelir. Şifahi beyanların hüküm ifade etmesi için, hâkim olan noktana göre sarîh olması ve diğer tarafça anlaşılmış bulunması mukta-zidir. Bu itibarla sağır, hatta bazı ahvalde kulağı ağır işiten bir kimseye tevcih edilen beyan hükümlerini hasıl etmez; beyan sahibinin dilinden anlamıyan veya dikkat etmiyen kimseye karşı yapılan beyanlar bile bu kabildendir. Fikrimce bu nazariye muhatapı himaye hususundaki gayretinde çok ileri gitmekte ve beyan sahibini hakkaniyete muvafık addedilemeyecek bir surette ızrar eylemektedir. Muhatapın şahsında mevcut — ve beyan sahibinin bilmediği ve bilmeğe mecbur olmadığı — vaziyetler kendisinin beyanı anlamasına mani olduğu taktirde bu beyanı muteber addetmek daha doğrudur zannındayım³⁴. Şifahi beyanın mahiyetinden çıkan bir neticede bunun ancak diğer tarafın şahsına veyahut kendisini temsile mezun bir kimseye karşı dermiyan edilebilmesidir³⁵. Bu salâhiyeti haiz olmıyan bir kimseye meselâ bir hizmetçiye karşı vukubulan şifahi beyan vasıl olmuş değildir, halbuki bir mektubun teslimi mevzuubahs olunca mesele berakistir; beyan ancak beyan sahibinin sözlerinin muhataba isal edildikleri anda ve şekilde mevcuttur³⁶.

³³ 167 inci maddeye [T. B. K. mad. 165] nazaran, bilâkis temlik haberinin vusulünden sonra borçlunun hüsnüniyeti nazarı itibara alınmaz; kendisine vasıl olan haberden malûmatı olmaksızın temlik edene tediye ederse borcundan beri olmaz. Aşağıda § 23 not 45e müracaat.

³⁴ *Allg. Teil II s. 438; Brodmann s. 92.*

³⁵ Beyanı kabul eden mümessil yahut ahiz memuru. Aşağıda §41 not 66ve22ye müracaat.

³⁶ *Brodmann s. 25.*

IV. Tekemmülü vusule bağlı bir beyan erişinceye kadar tamam olmuş değildir ; binaenaleyh mürsil (yahut bu husus için salâhiyettar kıldığı kimise) tarafından geri alınabilir³⁷. 9 uncu maddeye göre bu geri alma, *retrait* muhataba beyandan evvel veya beyanla vasil olur³⁸ veyahut daha sonra vasil olmakla beraber muhatap geri alınan beyandan evvel buna muttali olursa hüküm ifade eder³⁹. Kanunun ıttıla nazariyesi lehine koyduğu bu hüküm büyük bir ehemmiyeti haiz değildir ; filhakika mürsil için, diğer tarafın geri alınan beyanı ihtiva edenden evvel geri alma mektubunu okumuş olduğunu ispat etmek ekseriyetle çok güçtür. Geri alma *retrait* bir taraflı hukukî bir muameledir; bu muamele bir irade beyanının hükümlerini tevhit etmesine mani ve tekemmülü vusule bağlı bir beyandan ibarettir⁴⁰. Beyan sahibi beyanda bunu geri alma hakkından ferağat edemez; bilâkis bir mukavelede bir beyanın (meselâ fesih beyanı) geri alınamıyacağı taahhüt edilebilir⁴¹.

V. Tekemmülü vusule bağlı beyan irişmeden evvel hükmünü ifade etmediğinden bu irişme anı iki beyandan hangisinden mukaddem olduğunu tayin eden zamandır⁴². Aynı hakka taalluk eden iki tasarruf muamelesinden birincisi diğerine tefevvuk eder⁴³. Meselâ bir şeyin maliki onu teminat olarak N e teslim eder ve bundan sonra da o şey üzerinde A ve B lehlerine birer rehın hakkı tesis ederse bunların rehın haklarının sırası Kanunu Medenin 886 ıncı maddesi [T. K. M. mad. 855] mucibince gönderilmesi lâzım gelen ihbarnamenin irsaline göre değil fakat bunların N e

³⁷ Bir mümessilin beyanı kendisi tarafından geri alınabildiği gibi temsil edilen tarafından da geri alınabilir.

³⁸ 9 uncu madde icab ve kabuldeki geri almadan bahsetmekle beraber bunun diğer irade beyanlarına da tatbiki lâzım gelir.

³⁹ Muaddel borçlar kanununun daha muvafık olan tahrir tarzı ekseriyetle *Holder* ve son defa *Ihretns Jahrbücher* 55,459, tarafından müdafaa edilen bir fikre istinat eder.

⁴⁰ Yukarıda § 3 not 17a müracaat.

⁴¹ Yukarıda not 23 e müracaat.

⁴² Bir kimse aynı zamanda hem bir mektup ve hem de bir telgrafla beyanda bulunur, meselâ bir icabı kabul eder, ve bu iki beyan birbirine uymazsa evvelâ vasil olan beyan hüküm ifade eder; binaenaleyh ekseriya telgraf muteber olacaktır. (Muhalif fikir *BL. Zür* 10 s. 360; burada her iki beyan bir kül addedilmektedir) . Eger telgraf «mektup yolda» ibaresiyle mektuba atfediyorsa bu telgrafın mektubun ihtiva eylediği kat'i irade beyanın vusulünü iş'ar etmekten başka bir rolü yoktur.

⁴³ Aşağıda § 25 not 10 a müracaat.